

GENEL TÜRK TARİHİ

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt/Volume 6, Sayı/Issue 12, Temmuz/July 2024, ss. 623-644.

Geliş Tarihi–Received Date: 17.05.2024 Kabul Tarihi–Accepted Date: 22.06.2024

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

TÜRK VE İRAN BASININDA TEBRİZ DİRENİŞİ*

 10.53718/gttad.1486009

 ÖMER ALKAÇ**

ÖZ

Muhammed Ali Şah, 23 Haziran 1908’de meclisi topa tutarak meşrutiyet idaresine, meclise ve meşrutiyetçilere büyük bir darbe vurmuştur. İran’da meclisi ortadan kaldıran şah, en şiddetli tepkiyi Tebrizliler göstermiştir. Tebrizliler vakit kaybetmeden örgütlenmişler ve silahlı direnişe başlamışlardır. Şah’ın tüm engelleme çabalarına rağmen Tebriz direnişi günden güne güçlenmiştir. Tebriz direnişinin güçlenmesinde 23 Temmuz 1908’de Osmanlı Devleti’nde meşrutiyetin ilan edilmesi önemli bir rol oynar. Meşrutiyet’in ilanıyla birlikte özgürleşen Türk basını İran meşrutiyetiyle, özellikle de Tebriz direnişiyle yakından ilgilenmiştir. Meşrutiyet’in ilanının etkisiyle İstanbul’da bulunan İranlılar tarafından kurulan Encümen-i Saadet-i İranîyân, Tebriz mücahitlerini maddi ve manevi açıdan desteklemiştir. Ayrıca Tebrizliler ile Necef uleması arasındaki irtibatı da kuran Encümen-i Saadet-i İranîyân, İranlıların Tebriz direnişini desteklemesini de sağlamıştır. Diğer taraftan Osmanlı Devleti’nde Meşrutiyet’in ilan edilmesiyle birlikte İttihad ve Terakki Cemiyeti üyeleri de İran meşrutiyet hareketine destek vermek amacıyla İran’a gitmişlerdir. Tebriz direnişini güçlendiren en önemli unsurlardan birisi de basındır. Türk basını Meşrutiyet’in ilanından sonra Tebrizle ilgili gündemi yakından takip ederek Türk kamuoyunun Tebriz direnişinden haberdar olmalarını sağlamıştır. Muhammed Ali Şah’ın meclisi topa tutmasının ardından İran’da basın faaliyetlerini yasaklamasından dolayı yalnızca Mısır ve Hindistan gibi ülkelerde yayımlanan Farsça gazeteler Tebriz direnişini gündeme getirebilmiştir. Basının gücünün farkında olan Tebriz mücahitleri seslerini tüm İranlılara duyurabilmek amacıyla Tebriz’de Nâle-i Millet adında yeni bir gazete çıkarmışlardır. Bunun yanı sıra daha önce şehirde neşredilen ancak 23 Haziran 1908 tarihinden sonra kapatılan Encümen gazetesinin de yeniden açılmasını sağlamışlardır. Bu iki gazetenin yayın hayatına başlamasıyla birlikte Tebriz direnişi daha da güçlenmiştir. Her iki gazete de özellikle İran’ın diğer eyaletlerinin Tebriz direnişinden haberdar olmasında ve yeniden harekete geçmelerinde önemli rol oynamıştır. Tebrizli mücahitler Settar Han ve Bâger Han liderliğinde şahın ordularına karşı önemli bir üstünlük sağlamışlardır. Bu nedenle İngiltere ve Rusya aralarında anlaşarak Rusya’nın Tebriz’i işgal etmesi konusunda anlaşmışlardır. 29 Nisan 1909 tarihinde Rus ordusunun Tebriz’i ele geçirmesiyle birlikte Tebriz direnişi de son bulmuştur. Settar Han ve Bâger Han Osmanlı konsolosluğuna sığınmak zorunda kalmıştır. Burada da faaliyetlerine devam eden mücahitler, İstiklâl gazetesini çıkararak İran meşrutiyetçilerine desteklerini sürdürmüşlerdir. Tebriz direnişinin liderleri Settar Han ve Bâger Han’ın bu mücadelesi Türk basınında övgüyle karşılanmış ve kendilerinden hürriyet kahramanı olarak bahsedilmiştir. Tebrizlilerin direnişi son bulsa da meşrutiyetçilerin yeniden şahı karşı harekete geçmelerinde ve İran’da meşrutiyet idaresinin yeniden tesis edilmesinde etkili olmuştur. İran meşrutiyetçilerinin Tebriz direnişinin etkisiyle İran’ın güneyi ve kuzeyinde oluşturdukları iki ordu ile Tahran’a yürümüşler ve Tahran’ı ele geçirmişlerdir. Bu çalışmada İran’da meşrutiyet idaresinin yeniden tesis edilmesinde etkili olan Tebriz direnişi, Türk ve İran basınında neşredilen gazetelere yansıyan haber, köşe yazısı, mektup ve telgraflar ışığında ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: İran Meşrutiyeti, Türk Basını, İran Basını, Tebriz, Settar Han.

* Bu makale, tarafıma ait “İran Meşrutiyet Hareketinin Türk ve İran Basınına Yansımaları (1906-1909)” başlıklı Doktora tezinden türetilmiştir.

** Dr., Çorum/TÜRKİYE, E-Posta: alkacomer@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-3238-9378.

TABRİZ RESISTANCE IN TURKISH AND IRANIAN PRESS

ABSTRACT

Mohammad Ali Shah struck a major blow to the constitutional government, the parliament and the constitutionalists by firing a cannon at the parliament on June 23, 1908. The people of Tabriz showed the most violent reaction to the shah who abolished the parliament in Iran. The people of Tabriz immediately organized themselves and started armed resistance. Despite all the efforts of the Shah to prevent it, the Tabriz resistance grew stronger day by day. The declaration of the Constitutional Monarchy in the Ottoman Empire on July 23, 1908 played an important role in the strengthening of the Tabriz resistance. The Turkish press, which became free with the proclamation of the Constitutional Monarchy, took a close interest in the Iranian Constitutional Monarchy, especially the Tabriz resistance. The Encümen-i Saadet-i İranîyân, founded by Iranians in Istanbul with the effect of the declaration of the Constitutional Monarchy, supported the Tabriz mujahideen materially and morally. In addition, the Encümen-i Saadet-i İranîyân, which established contact between the people of Tabriz and the ulama of Najaf, also ensured that Iranians supported the Tabriz resistance. On the other hand, with the declaration of constitutionalism in the Ottoman Empire, members of the Committee of Union and Progress traveled to Iran to support the Iranian constitutional movement. One of the most important factors that strengthened the Tabriz resistance was the press. The Turkish press closely followed the agenda related to Tabriz after the declaration of the Constitutional Monarchy and ensured that the Turkish public opinion was informed about the Tabriz resistance. Since Mohammad Ali Shah banned press activities in Iran after the bombing of the parliament, only Persian newspapers published in countries such as Egypt and India were able to bring the Tabriz resistance to the agenda. Aware of the power of the press, the Tabriz mujahideen published a new newspaper called Nâle-i Millet in Tabriz in order to make their voices heard by all Iranians. In addition, they also reopened the Encümen newspaper, which had previously been published in the city but was closed after June 23, 1908. With the launch of these two newspapers, the Tabriz resistance became even stronger. Both newspapers played an important role especially in informing other provinces of Iran about the Tabriz resistance and mobilizing them again. The mujahideen of Tabriz, under the leadership of Settar Khan and Bager Khan, had achieved a significant superiority over the Shah's armies. For this reason, Britain and Russia agreed that Russia would invade Tabriz. On April 29, 1909, when the Russian army captured Tabriz, the Tabriz resistance came to an end. Settar Khan and Bâger Khan had to take refuge in the Ottoman consulate. The mujahideen, who continued their activities here, continued to support the Iranian constitutionalists by publishing the newspaper İstiklâl. This struggle of Settar Khan and Bâger Khan, the leaders of the Tabriz resistance, was praised in the Turkish press and they were referred to as heroes of freedom. Even though the resistance of the people of Tabriz came to an end, it was effective in mobilizing the constitutionalists against the Shah and re-establishing constitutional rule in Iran. Under the influence of the Tabriz resistance, the Iranian constitutionalists marched to Tehran with two armies formed in the south and north of Iran and captured Tehran. In this study, the Tabriz resistance, which was effective in the re-establishment of the constitutional administration in Iran, is discussed in the light of news, columns, letters and telegrams reflected in the newspapers published in the Turkish and Iranian press.

Keywords: Iranian Constitutional Monarchy, Turkish Press, Iranian Press, Tabriz, Settar Khan.

GİRİŞ

İran'da 20 Mart 1890 tarihinde imzalanan bir antlaşmayla tütün ve tömbeki imtiyazının İngilizlere verilmesine tepki olarak ulema liderliğinde ayaklanan İranlılar, 18 Aralık 1891'de antlaşmanın feshedilmesini sağlayarak Nâsirüddin Şah karşısında önemli bir zafer kazanmışlardı.¹ Nâsirüddin Şah öldürülünce tahta oğlu Muzafferiddün Şah geçti. Ülkede yoksulluk, işsizlik had safhadayken İngiltere ve Rusya'dan borç alınarak saray eşrafi ve şah ihtişamlı hayat sürmeye devam etti. Söz konusu devletlerin nüfuzu eskiye oranla daha hissedilir hale gelmişti. Kuraklık, yüklü bir şekilde alınan ağır vergiler halkı içinden çıkılmaz bir vaziyete düşürmüştü. Kötü yönetim sonucunda tam anlamıyla iflasın eşiğine gelmiş, devlet hazinesi boşalmıştı. İçinde bulunduğu buhranın farkına varamayan Şah toplumun talepleri karşısında da duyarsız kaldı. İçinde bulunulan durum ise halkın yönetime reaksiyon göstermesine ve halkı meşrutî yönetim şekline teşvik etti.² Tütün ve tömbeki imtiyazına karşı elde edilen başarı çaresizliğe gark edilmiş halka ışık olmuştur. Devam etmekte olan kötü gidişatı durdurmak adına İranlılar, aydın sınıf ve ulema meşrutiyet talebiyle yeni bir ayaklanma başlattılar. Bu ayaklanma sonucunda Muzafferiddün Şah 5 Ağustos 1906 tarihinde meşrutiyet fermanını ilan etti.³ Ancak meşrutiyetin ilanının hemen

¹ Hasan İsfahânî Kerbelâyî, *Tarih-i Dehaniye Ya Tarih-i Vekâyî-i Tahrim-i Tönbakü*, İntişârât-ı Merkez Esnad-ı İnkılab-ı İslâmî, Tahran, 1382, s. 213.

² Tütün ve tömbeki imtiyazı karşısında elde edilen başarı, halk nezdinde bir arada hareket edildiğinde zulüm karşısında hiçbir gücün duramayacağı farkındalığını oluşturmuştur. Bkz. Ünal, Sonay, "Kaçarlar Dönemi Modernleşme ve Aydınlanma Hareketlerinin Sosyo-Kültürel ve Siyasal Etkileri", *Modern İran Tarihi Kaçar Hanedanı'ndan İslam Devrimi'ne*, (Ed. Osman Karacan), İstanbul, 2021, s. 138-140.

³ İbrahim Safâî, *Tarih-i Meşrutiyet Be Rivâyet-i Esnâd*, İntişârât-ı İran Yârân, Tahran, 1381, s. 247; Karadeniz Yılmaz, *Kaçarlar Döneminde İran (1795-1925) İdari, Askeri, Sosyal Yapı ve Toplumsal Hareketler*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2019, s. 228; Ünal, Sonay, *Yakın Dönem İran Tarihi Azerbaycan Milli Hükümeti (1945-1946)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2019, s. 15.

ardından Muzafferiddün Şah'ın ölümü deyim yerindeyse meşrutiyet taraftarlarının heveslerini kursaklarında bıraktı. 19 Ocak 1907'de Kaçar tahtına oturan oğlu Muhammed Ali Şah'ın, taç giyme merasimine milletvekillerini davet etmemesi onun meşrutiyet idaresine karşı başlatacağı mücadelenin de habercisiydi.⁴ Diğer taraftan İngiltere'nin meşrutiyet hareketi süresince Kaçar şahları ve İran coğrafyasında artan nüfuzundan rahatsız olan Rusya da bölgede yeniden nüfuzunu artırma fırsatı bulacak ve özellikle şahın Rusça muallimi Şapşal aracılığıyla Gülistan Sarayı'nda otorite kuracaktı.⁵ Rusya elde ettiği bu nüfuzla başından beri karşısında durduğu meşrutiyet idaresinin ortadan kaldırılması adına şahı her koşulda destekleyecekti.

Muhammed Ali Şah'ın saltanatının henüz başlarında meclis ile şah arasında vezirlerin şaha karşı mı meclise karşı mı sorumlu olacakları konusunda ciddi bir anlaşmazlık meydana gelmişti. Saray erkânı, Kanun-ı Esasi de bu konuyla ilgili bir maddenin yer almamasını gerekçe göstererek vezirlerin şaha karşı sorumlu olduklarını ve gerek duyulduğunda vezirlerin veya yardımcılarının meclisteki görüşmelere katılacaklarını duyurdu. Böylece meşrutiyet karşıtları meclisi kontrol altına almak istemiş ve kısmen de başarılı olmuşlardı. Ancak Tebriz ahalisinin bu durumdan haberdar olmasıyla birlikte şah ve saray erkânının planları istedikleri gibi çalışmadı.⁶ Şahın meşrutiyet idaresine muhalif olduğu, meclisi ve Tebriz Encümeni'ni ortadan kaldırmak istediği Tahran'da yaşayan Tebrizli bir vatandaş tarafından şehirde neşredilen Encümen gazetesine Tebriz ahalisi adına gönderilen bir mektupla haber verildi. Mektupta Tebriz, İranlıların ümidi olarak görülmekteydi. Ayrıca Tebrizlilere “Siz Türkler himmetin ve gayretin kaynağısınız. Tütün (Reji) meselesini biliyoruz. Hüseyin dostu olan Tebrizliler o zaman da kendinizi parça parça ettiniz. Şu anda da vakit namus vaktidir” denilerek şehir ahalisi meşrutiyet idaresini muhafazaya davet ediliyordu.⁷

Gazeteye gönderilen bu mektup, İran'da Muhammed Ali Şah tarafından askıya alınan meşrutiyet idaresinin yeniden tesis edilmesini sağlayacak Tebriz direnişini tetikleme bakımından oldukça önemlidir. Nitekim Tebriz ahalisi bu söylentiler üzerine şehirdeki dükkanları ve pazarları kapatarak telgrafhanenin önünde büyük bir eylem başlattılar. Tebrizlilerin başlıca talebi yetersiz buldukları Kanun-ı Esasi'nin eklemeler yapılarak iyileştirilmesiydi.⁸

Başta Tebriz ahalisi olmak üzere meşrutiyet taraftarlarının yoğun baskıları neticesinde 107 maddeden oluşan Kanun-ı Esasi Eki'nin kabul edildiği 7 Ekim 1907 tarihinde Muhammed Ali Şah'ın fermanıyla ilan edildi. Şah aynı fermanla Kanun-ı Esasi'nin kendisi tarafından korunacağını, evlatlarının da onun usul ve esaslarını mukaddes bileceklerini de ilan etmişti.⁹ Buna rağmen şah ve meşrutiyet taraftarları arasındaki çekişme son bulmadı. Her iki taraf da birbirini ortadan kaldırmak amacıyla fırsat kollamaktaydı. Şahın meşrutiyet karşıtlığıyla bilinen kudretli sadrazamı Eminüssultan'ın Fedailer Encümeni üyesi Tebrizli Abbas Ağa tarafından meclisin önünde öldürülmesi¹⁰ Tophane Meydanı Olaylarının ardından Tebriz Milli Encümeni'nin Muhammed Ali Şah'ı azlettiğini ilan etmesi¹¹ ve Azerbaycan Encümeni üyeleri tarafından şaha düzenlenen suikast teşebbüsü¹² şahın 23 Haziran 1908 tarihinde meclisi topa tutması ve meşrutiyet idaresini askıya almasıyla sonuçlandı.¹³

1. Birinci Tebriz Mücahitlerinin Örgütlenmesi ve Şah'ın Önlemleri

Muhammed Ali Şah'ın meşrutiyet idaresine, meclise ve meşrutiyetçilere yönelik darbesine en şiddetli tepkiyi başta Tebriz şehri olmak üzere Azerbaycan bölgesi göstermiş ve vakit kaybetmeden de direnişe geçmişlerdir.¹⁴ Tebrizlilerin diğer şehirlerden önce harekete geçmesinde şahı çok iyi tanıyor olmalarının etkisi büyüktür. Tebriz'de geçen veliahtlık dönemi de dahil Tebrizlilerle şahın yıldızı hiçbir zaman barışmamıştı. Onlar, meşrutiyet karşıtı olduğunu iyi bildikleri şahın daha önce meşrutiyet idaresini ve meclisi koruyacağına dair meclise ettiği yeminlerine de asla inanmamışlardı. Ruslarla yakınlığını da bilen şehir ahalisi onun meşrutiyetçileri ortadan kaldırma planları yaptığını daha onun veliahtlığı döneminden biliyor ve bunu her fırsatta dile getiriyorlardı. Ayrıca kurulduğundan beri çizgisini hiç bozmayan Encümen-i Tebriz üyeleri arasında da diğer şehir encümenlerinin aksine anlaşmazlık yoktu. Azerbaycan meşrutiyetçilerinin mücahitlerden oluşan silahlı birliğe sahip olmaları yine bu bölgeyi diğerlerinden farklı kılmaktaydı. Kendilerini sevk ve idare edebilecek kudretli liderleri de yine kendi içerisinden çıkaran bu mücahitler şahın bu hamlesine zaman kaybetmeden karşılık vermek ve meşrutiyet idaresini yeniden tesis ederek daha önce sahip oldukları hakları yeniden elde etmek istiyorlardı. Tebrizli mücahitlerin direnişini güçlendiren diğer bir önemli unsur da şahın meclisi topa tutmadan hemen önce Azerbaycan valisi olarak atadığı Muhibürüssaltana'nın meşrutiyetçileri desteklemesiydi. Mücahitleri desteklemesi sebebiyle görevden alınan

⁴ Mehdi Melikzâde, *Tarih-i İnkılab-ı Meşrutiyet-i İran*, C. 1-2-3, İntişârât-ı Sahn, Tahran, 1383, s. 412.

⁵ Yahya Devletâbâdi, *Hayat-ı Yahya*, C. 2, İntişârât-ı Attar, Tahran, 1362, s. 100.

⁶ Ahmet Kesrevî, *İran Meşrutiyet Tarihi*, çev. Mehdi Kamruz- Hamit Zafer Kars, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2021, s. 206-211.

⁷ *Rûznâme-i Encümen*, 3 Saferülmuzaffer 1325, Numara 55, 1.yıl, s. 2-4.

⁸ “Tahran Olayları”, *Rûznâme-i Hablülmetin*, 8 Nisan 1907, 14 yıl, S.33, s. 23.

⁹ “Müjdeler Olsun İran Müjdeler Olsun”, *Rûznâme-i Hablülmetin*, 18 Kasım 1907, 15.yıl, 17.Numara, s. 18.

¹⁰ Devletâbâdi, *age*, C. 2, s. 142.

¹¹ *Rûznâme-i Hablülmetin*, 27 Ocak 1908, 15.yıl, 27.Numara, s. 21.

¹² Safâi, *age*, s. 298.

¹³ Safâi, *age*, s. 302.; Ali Asgar Şemim, *Kaçar Saltanat Devrinde İran*, İntişârât-ı Behzad, Tahran, 1387, s. 490.; Meclisin topa tutulması hadisesi ile ilgili Bkz. Abdolvahid Soofizadeh, “Kaçarlar Devrinde Meclis'in Topa Tutulması Hadisesi (1908)”. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Ekim (Ekim 2023), 319-28.

¹⁴ Ö. Naci, “İran İnkılabı Hatıralarından II (İlk Tevki)”, *Bağçe*, 30 Haziran 1325, 1. Yıl, C. 2, Numro 45, s. 292.

TÜRK VE İRAN BASININDA TEBRİZ DİRENİŞİ

Muhbirüssaltana'nın yerine daha önce Muzafferüddin Şah'ın sadrazamlığı görevinde bulunan ve meşrutiyet karşıtlığı herkesçe bilinen Aynüddeve görevlendirildi. Muhbirüssaltana'nın Tebriz'den ayrılıp Avrupa'ya doğru yola çıkması Aynüddeve'nin ise henüz şehre ulaşmaması nedeniyle oluşan otorite boşluğundan faydalanan Tebriz mücahitleri, burada bulunan devlete ait mühimmatı da ele geçirmişlerdir. Bunun yanı sıra dönemin en stratejik kurumlarından birisi olan şehir telgrafhanesi mücahitlerin kontrolü altındaydı. Sahip olduğu bu olanaklar Tebriz mücahitlerinin direnişlerinin başarılı olmasını da kaçınılmaz kılmıştır.¹⁵

Meclisi ortadan kaldırma planları yaparken kendisine en fazla direnecek şehrin Tebriz olduğunu bilen Muhammed Ali Şah da şehri Tebriz'i meşrutiyetçilerin elinden almak amacıyla Tahran'la eş zamanlı olarak 23 Haziran günü Mir Haşim Ağa'ya da hareket emri vermişti. Meclisi topa tuttuktan birkaç gün sonra ise Mir Haşim'e bir telgraf çeken Şah, Tahran'da zafer kazandığını, meşrutiyetin önderlerinden bazılarını öldürdüğünü, bazılarını sürgüne yolladığını bazılarını ise zindanda tuttuğunu söylemişti. Şah ayrıca Tebriz'de de fesatçıların bir an evvel ortadan kaldırılması gerektiğini ve bunun için kendisine her türlü desteği sağlayacağını kendisine bildirmişti.¹⁶ Ancak Tebriz'de başlayan hareketlilik şahı tedirgin etmekteydi. Bu nedenle bölgedeki direnişi bastırması için Muhbirüssaltana'nın yerine Azerbaycan valisi olarak atadığı Aynüddeve'nin komutasına Kazaklardan ve göçebe kabilelerden oluşan kalabalık ve tam donanımlı bir ordu vererek bölgeye gönderdi.¹⁷

Tebriz ahalişi başlattıkları direnişin sadece Azerbaycan bölgesiyle sınırlı kalmasını istemiyorlardı. Bu sebeple İran'ın diğer eyaletlerine çektikleri telgrafla Tahran ve Azerbaycan bölgesinde yaşananları iştittikleri halde sessiz kalmalarının sebeplerini sordular. Aynı telgrafta tüm eyaletlerde alınması gereken tedbirleri de şu şekilde sıraladılar:

- İran'da bulunan yabancıların can ve mal güvenliğinin sağlanmasına özen gösterilmelidir.
- Amacımıza daha çabuk ulaşabilmemiz için her şeyden evvel içinizdeki müstebitleri (meşrutiyet karşıtlarını) aranızdan çıkarmanız gerekmektedir.
- Devlet idarelerinde tedbir almak suretiyle meşrutiyet karşıtlarının vergileri harcamalarını engellemelisiniz. Bugün düşmanlarımızın işine yarayacak en önemli kurum gümrüktür. Gümrük idarelerine sahip çıkın.
- İslam ulemasının müstebitler hakkındaki hükümlerini insanlara ulaştırın ve ahaliyi kendilerini savunmaları konusunda ikaz edin.
- Haberleşme yolları olabildiğince açık tutulmalı ve mümkün mertebe her tarafa direnişin durumuyla ilgili haber verilmelidir. Habersizlik durumu insanlar arasında ümitsizliğe ve üzüntüye sebep olmaktadır. Telgrafhane, posta ve gümrük idarelerinin istibdatçıların eline geçmesine müsaade etmeyin. Bu milletin selameti ve geleceği için oldukça tehlikelidir.
- Her durumda ve her türlü vasıtayı kullanarak mahalli orduyu İslam ulemasının hükümlerinden haberdar etmek ve milli görevler hakkında bilgilendirmek gerekmektedir. Bugün müstebitler Azerbaycan ordusunun, Fars milletinin üzerine gidip onları yenmek istediği düşüncesindedirler aynı şekilde Fars ordularının da Azerbaycan'ı kontrol altına alacağını zannetmekteler. Ama herkes bilsin ki milli vazife ve dini vazife vakti geldiğinde biz hepimiz bir milletiz, biz hepimiz bir bedenin parçasıyız, biz hepimiz Müslümanız, biz hepimiz bu ülkenin evlatlarıyız, hepimiz bu vatani korumak için malımızdan canımızdan geçmişiz ve hepimiz bu ülkenin asayışı, izzeti, şerefi için bağrımıza taş basmışız. Asla kardeş kanı dökmek için adım atmayacağız.
- Cumhuriyetin talepçisi olun ve asla bu gençle (Muhammed Ali Şah) ile laubali bir barışa razı olmayın bu alçak ile sulh etmek kendi kökünüzü kazıyacaktır.
- “*Asrın İmamı, cihat ve müdafaa*” adına savaşın ve Irak ulamasını İran tarafına çekmeye gayret gösterin.¹⁸

Tebrizlilerin sıraladığı bu maddelerin tamamı meşrutiyetin yeniden tesisi açısından şüphesiz önem taşımaktadır. Ancak tüm eyaletlere cumhuriyetin talepçisi olmaları çağrısının yapılması ayrıca önem arz etmektedir. Çünkü cumhuriyet, meşrutiyetçiler arasında belki de ilk kez bu şekilde açıktan açığa dillendirilmiştir. Şahın, iktidarını gölgeleyen meclisi ortadan kaldırması ve meşrutiyet denemesinin de başarısızlıkla sonuçlanması Azerbaycanlıların zihinlerinde meselenin kökten halledilebilmesi için bir cumhuriyet idaresi tesis etme düşüncesi oluşturması muhtemeldir. Mücahitlerin, başından beri meşrutiyet hareketini destekleyerek ahaliyi meşrutiyet saflarına çeken ve meşrutiyetin ilanında önemli rol oynayan Necef ulemasının desteğini de önemsedikleri görülmektedir. Gerçekten de Necef ulemasının desteği, meşrutiyet idaresinin şeriata aykırı olduğunu düşünen muhalif ulemaya karşı meşrutiyet hareketini dinî zeminde güçlendiren ve dindar ahaliyi meşrutiyet saflarına çeken önemli bir unsurdur. Mücahitler şah karşısında Necef ulemasının bu nüfuzundan faydalanmak istemişlerdir. Dikkat çeken bir diğer husus ise Azerbaycanlıların Farslar üzerine yürüyeceği söylentilerine karşın telgrafta tek millet,

¹⁵ Melikzâde, *age*, C. 4-5, s. 844-845.

¹⁶ Kesrevi, *age*, s. 655.

¹⁷ Melikzâde, *age*, C. 4-5, s. 846.

¹⁸ “Azerbaycan Ahalisinin Telgrafı”, *Rûznâme-i Hablûlmetin*, 27 Temmuz 1908, 16.yıl, 2.Numara, s. 5-6.

tek vatan, tek din vurgusunun yapılmasıdır. Böylece Azerbaycanlılar İran'da yaşayan etnik unsurların tamamını tek bir hedef doğrultusunda birleştirmeyi amaçlamışlardır.

Mücahitlerin dile getirdikleri cumhuriyet talebi basında da yankı buldu. Telgrafın tamamını neşreden Hablülmetin gazetesi bu tedbirlere uyulduğu takdirde cumhuriyet bayrağının da kısa zaman içinde dikileceğini belirtti. Ayrıca gazetede İranlılar şu ifadelerle Azerbaycanlılarla birlikte hareket etmeye davet edilmiştir:

“Siz vatan evlatları bu istikamette olduğunuz sürece Azerbaycanlı kardeşler İran (Kaçar) devletinin Cumhuriyet bayrağını Tahran'da dalgalandıracaklardır. Bugün sizin istikametiniz Azerbaycanlı kardeşlerimizin yanında, İmam-ı Zaman'ın ordusunda yer almaktır. Ey namuslu kardeşlerimiz! Ne oldu da tekrar gaflet uykusuna daldınız? Artık kendinize geliniz. Daha önce Tahran'a, Azerbaycan'a göndermiş olduğunuz telgraflarda söyledikleriniz kulaklarımızdadır. Sizin o cesaretinize ne oldu? Biz sizden çok bir şey istemiyoruz sadece bu tedbirlere göre hareket edin ve kılıçları düşmanların, müstebitlerin eline vermeyin. Bugün düşmanların en önemli kılıcı paradır ve bunu milletten her vesileyle almaktadırlar. Gerek vergiler yoluyla gerek gümrük gelirlerini alarak ve gerekse postane veya telgraf gelirlerini alarak güçlenmektedirler. Ey Kazvinli, Hemedanlı, Buşehrli, İsfahanlı, Şirazlı! Azerbaycanlı kardeşlerimizin sizden ricası şudur ki Tahranlı kardeşlerinize, Tahran ahalisine destek olun. Acaba bu Tahran ve Azerbaycanlı kardeşlerinizin dökülen kanları hiç mi sizi etkilememektedir?”¹⁹

Mısır'ın Kahire şehrinde her on beş günde bir neşredilen Mecelle-i Hikmet, İran'da meydana gelen gelişmeleri Avrupa basınından takip edebilmekteydi. Tahran olayları ile ilgili değerlendirmelerini de Kalküta'daki Hablülmetin'den daha ileri bir tarihte değerlendirmiştir. İranlıların meclisin topa tutulmasına karşı gerekli tepkiyi göstermediklerini ve Tebrizlilerin başlattıkları direnişe yeterince destek vermediklerini düşünen Mecelle-i Hikmet, Hablülmetin'den daha sert bir üslupla İranlılara şu şekilde hitap etmekteydi.

“Sizin Müslümanlığınız nereye gitti? Ne oldu sizin İslamperestliğinize, diyanetinize ve şiarınıza? Nereye gitti şeriatın emirlerine itaatınız ve ona sığınmanız? Yoksa şeriatın imamları bugün ulema değil midir, şer'i hükümler bugün o ulema aracılığıyla bize duyurulmuyor mu? Meşrutiyetin bekasını bizim üzerimize vacip kılan bu ulemanın fetvası değil midir? Meşrutiyeti savunmanın İmam-ı Zaman ile yan yana harp etmek olduğunu söyleyen bizim ruhanilerimizin liderleri değil midir?”²⁰

Tebrizliler bir taraftan diğer eyaletlerden destek alabilmek için girişimlerde bulunurken bir taraftan da kendi içlerinde organize olmaya çalışıyorlardı. Şehir ikiye bölünmüş durumdaydı. Bir tarafta Settar Han ve Bâger Han komutasındaki mücahitlerin oluşturduğu hürriyet ordusu, diğer tarafta ise Mir Haşim'in emrindeki şaha bağlı ordu. İki grup arasında meclisin topa tutulmasının ardından başlayan çatışmalardan 30 Haziran'a kadar sonuç alınmadı. Bu nedenle şaha bağlı birliklere destek gönderilmesi kararlaştırıldı. Daha önce şah tarafından Tahran'dan Tebriz'e gönderildiği zaman Tebrizliler tarafından merasimle karşılanan Rahim Han, Encümen-i Tebriz'den para ve silah alıp Karacadağ'a ordu toplamaya gitmişti. Şahın gönderdiği telgrafla Rahim Han mücahitlerle mücadele etmek için Tebriz'e doğru hareket etti. Tebriz yakınlarında karargâh kuran Rahim Han, oğlu Büyük Han'ı 700 süvari ile birlikte şehre yolladı.

Rahim Han Tebriz mücahitlerinin böyle bir direniş göstereceğini düşünmemişti. Oğlunun ardından Rahim Han da 8 Temmuz'da şehre yürüdü. İran'ın tüm şehirleri şahın gönderdiği valilere teslim olmuş tek Tebriz mücahitleri kalmıştı.²¹ İran meşrutiyet hareketi yalnızca, Tebriz'in Settar Han'ın kontrolü altındaki Emirhiz mahallesinde direnmekteydi. Şehirdeki Rus konsolos Settar Han'a iki grup arasında çatışma başlamaması için anlaşma yapmaya geldiğini söyledi. Settar Han ise konsolosa “*çatışmayı hiçbir zaman biz başlatmıyoruz, saldırlar hep karşı taraftan geliyor, biz kendimizi savunuyoruz*”²² diye karşılık vermiştir.

Azerbaycan'ın yeni valisi Aynüddeve tam yetkili bir şekilde yanında Azerbaycan Orduları Başkumandanlığına atanan Nasırüssaltana Sipehdar ile birlikte Tebriz direnişini tamamen kırmak için yola çıktılar.²³ Settar Han ise evlerine beyaz bayrak asıp teslim olan şehir ahalisini yeniden harekete geçirmek için evlerde asılı bayrakları teker teker indirdi. Onun bu hamlesi Tebrizlilerin yeniden mücahitler ile birlikte hareket etmesini sağladı ve bu ittifak neticesinde ordusu bozguna uğrayan Rahim Han şehirden kaçmak zorunda kaldı.²⁴ Tebriz mücahitlerinin elde ettiği bu zafer Tebriz direnişinin yerellikten kurtulup daha ulusal bir yapıya bürünmesini sağladı. Tahran, Reşt ve Meşhed'den gelen meşrutiyetçiler Settar ve Bâger Hanların etrafında toplanmaya başladılar. Onların yanı sıra Fedailer (İran Ermenileri) ve Kafkas Türkleri, Ermeni (Taşnaklar), Gürcü ve Rus Sosyal Demokratları da Tebriz'deki direnişi desteklediler.²⁵ Bu direnişi yerinde incelemek üzere şehre gelen Times gazetesi özel muhabiri Settar Han'dan “*himmetli, azimli büyük bir adam*” diyerek bahsederken

¹⁹ “Azerbaycan Ahalisinin Telgrafı”, *agg.*, s. 6.

²⁰ “El-Mevto Ülä Min Rükübi'l-Âr”, *Mecelle-i Hikmet*, 12 July 1908 (12 Owt 1908 olmalı) /15 Receb 1326, Sâl-i Şanzdehom, Şomâre 916, s.3.

²¹ Kesrevî, *age.*, s. 669-672.

²² Kesrevî, *age.*, s. 680.

²³ Şemim, *age.*, s. 504.

²⁴ Melikzâde, *age.*, C. 4-5, s. 949.

²⁵ Gökhan Bolat, “İran Meşrutiyet Hareketinin Türk Liderleri: Settar ve Bâger Hanlar”, C. 5 / S.1, *Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks*, 2013, s. 55-56.

TÜRK VE İRAN BASININDA TEBRİZ DİRENİŞİ

etrafında Kafkasyalıların da bulunduğunu kaydetmektedir. Ayrıca Settar Han, muhabirden şaha ve İngiltere parlamentosuna birer telgraf yazıp göndermesini de ister, ancak muhabir tarafsızlık ilkesi gereği bu isteği kabul etmez. Settar Han taleplerinin gazetede yayımlayacağını sözünü veren muhabire direnişlerinin gerekçesini şu cümlelerle ifade etmiştir:

“Eski şah bu millete bir kanun hükümeti vermişti. Şimdiki şah ise babasının verdiği geri aldı. Bugün biz bu hakları muhafaza etmek için savaşıyoruz. Biz şaha mukavemet etmiyoruz bizi İstibdat idaresine döndürmek isteyenlerle mücadele ediyoruz.”²⁶

Settar Han, İngiltere'nin Tahran'da ve Tebriz'de meydana gelen olaylar esnasında takındığı tavırdan da rahatsızdı. Olayların bu şekilde uzamasında İngiltere'nin payının da olduğunu söyleyen Settar Han sözlerini şu şekilde sonlandırmıştır:

“Biz İngiltere'nin nüfuzu ve himayesi altında kanun elde ettik bu nedenle İngiltere'den bu kanunları korumasını talep ettik. Neden bugün bu kanunları korumaktan vazgeçti? Eğer Tebriz'deki İngiltere Konsolosluğu sığınmacıları kabul etmiş olsaydı bu fitne on gün içinde son bulurdu.”²⁷

Bu gelişmelerin tamamı Settar ve Bâger Hanların Tebriz direnişinin liderleri konumuna geldiklerinin göstergesiydi.²⁸

2. Osmanlı Devleti'nde İlan Edilen II. Meşrutiyet'in Tebriz Direnişine Etkisi

Mahmut Esat, meşrutiyet idaresini, ahalinin hükümete ve hükümdara *birtakım şartlarla tâbi olması* olarak tanımlamıştır.²⁹ Kaçar şahı 23 Haziran 1908'de Tahran'da meclisi topa tutup meşrutiyet idaresini askıya alırken Osmanlı padişahı ise tam bir ay sonra yani 23 Temmuz 1908'de tebaasının kendisine *şartlı* bağlanmasını kabul etmiştir. Osmanlı Devleti'nde meşrutiyet ilan edildikten sonra İstanbul'da yaşayan bir İranlı, Hablülmetin'e isimsiz olarak gönderdiği mektupta, fermanı müjdeledikten ve Osmanlılar adına sevincini paylaştıktan sonra “*Duayı biz ettik yağmur Türkistan'a yağdı*” demiştir.³⁰

İstanbul'da meşrutiyet fermanının ilanına rağmen Mizan gazetesi Türk kamuoyunu Kaçar Devleti meclisinin ve İranlıların akıbetinden ibret alınması yönünde kamuoyunu ikaz ederek tedbirsizliğin bedelinin çok ağır olacağını belirtmekteydi.³¹ Türk basını İran meşrutiyetinin akıbetine karşı kamuoyunu uyarırken İstanbul'daki bu önemli gelişme İranlıların dikkatini bir anda Osmanlı Devleti'ne çevirmelerine neden oldu. Özellikle Tebriz mücahitlerinin direnme gücünü artıran önemli gelişmelerden birisi şüphesiz bu olaydır. İsmail Eminülmülk Merzebân, Ebulhasen Muazüssaltana Pirniyâ, Mirza Muhammed Han Kazvinî ve Ali Ekber Dehhoda gibi Jön Türkler ile yakın olan ve onların fikirlerinden etkilenen İranlı aydınların bir araya gelerek İstanbul'da kurdukları “*Encümen-i Saadet-i İraniyân*”,³² İstanbul'daki siyasi değişimden ve halkın coşkusundan aldıkları ilhamla Tebriz'deki direnişi daha güçlü bir şekilde ve daha açıktan desteklemeye başladı.

Osmanlı Devleti'nde meşrutiyetin ilan edildiği Tebriz Osmanlı konsolosluğu tarafından 3 Ağustos 1908 günü duyuruldu. Tebriz mücahitleri aynı günün akşamı ahaliyi şahın ordusuna karşı birlik olmaya davet etmek amacıyla mescitlerde “*İster Muhammed Ali Şah idaresinde olsun ister Sultan Abdülhamid idaresinde olsun bize meşrutiyet lazımdır*” şeklinde bir hitabe yayımlamışlardır.³³

İran coğrafyası dışında yaşayan İranlılardan bahseden Tanin gazetesi onların pek çoğunun İstanbul'da yaşadığını ve İran'daki meşrutiyetçiler için bir ümit olduklarını kaydetmiştir. Tanin'e göre kendileri gibi Müslüman ve ezilmiş bir milletin temsilcileri olan İstanbul'daki İranlılar, meşrutiyetin kucagında ve hürriyet güneşi altında yaşamaya başladıklarıyla duymuş, gözleriyle görmüş, akıllarıyla anlamış ve o ortamı tecrübe etmişlerdi. Settar Han ve mücahitleri şahın ordusu karşısında mağlup olsalar dahi Osmanlı'da doğan hürriyet güneşi İran'ı aydınlatmakla kalmayacak oraya da sirayet edecektir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin istibdat döneminde dahi İran meşrutiyetçilerine desteklerini bildiren Kerbela ve Necef'teki müctehitlerin de destekleri artacaktır.³⁴ Melikzâde, İran-Osmanlı sınır boylarında yaşayan İranlıların, Tebriz'deki direnişe destek vermek amacıyla Osmanlı ordusunun İran'a gireceği endişesini dahi taşımaya başladıklarını belirtir.³⁵

²⁶ “Yâverân-ı adl ve Yâverân-ı Zulm Der Tebriz”, *Mecelle-i Hikmet*, 29 July 1908/Gurre-i Receb 1326, Sâl-i Şanzdehom, Şomâre 915, s. 8.

²⁷ “Yâverân-ı adl ve Yâverân-ı Zulm Der Tebriz”, *agg*, s. 8.

²⁸ Bolat, *agm*, s. 55-56.

²⁹ Mahmut Esat, “Din-i İslam Meşrutiyeti Emreder”, *Teârîf-i Müslimin Dergisi*, 22 Eylül 1910 (Miladi)/9 Eylül 1326 (Rumi) C. 1, S.15, s. 136.

³⁰ *Rûznâme-i Hablülmetin*, 24 Ağustos 1908, 16.yıl, 6. Numara, s. 4.

³¹ Ahmed Rıza Bey, “Müsterih ve Müdebbir Olalım”, *Mizan*, 7 Ağustos 1324/23 Recep 1326, Numara 22, s. 96.

³² Muhammet Keleş, “Şems Gazetesi ve İstanbul'daki İranlılar”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 39/S.68, 2020, s. 447.

³³ “Rehânen-i Kanun-ı Esasi Ez Kabze-i İstibdat Der İran”, *Mecelle-i Hikmet*, 12 July 1908 (12 Owt 1908 olmalı) /15 Receb 1326, Sâl-i Şanzdehom, Şomâre 916, s. 8.

³⁴ İsmail Hakkı, “Şah-ı Hânis”, *Tanin*, 6 Kanun-ı Sâni 1908/13 Zilkade 1326, 1. Yıl, Numara 126, s. 1.

³⁵ Melikzâde, *age*, C. 4-5, s. 954.

Osmanlı Devleti'nde ilan edilen meşrutiyet sadece Tebriz mücahitlerini değil başta Tahran olmak üzere diğer şehirlerdeki meşrutiyet taraftarlarını da heyecanlandırmıştır. *London Daily Mail* gazetesine Tahran'dan çekilen ve Hablülmetin'de neşredilen bir telgrafa göre şah ve taraftarları şehirde Osmanlı meşrutiyeti ile ilgili haberlerin yayılmasını engellemeye çabalamışlar ancak başarılı olamamışlardır. Bu haber birkaç saat içinde bütün Tahran sokaklarında ve pazarlarda yayılmış ve meşrutiyetçiler arasında büyük bir coşku ile karşılanmış ve adeta onları bir araya getirecek bir etken olmuştur. Muhammed Ali Şah, İranlıların bu olaydan etkilenmemesi için onların dini hassasiyetlerinden istifade etme yolunu denedi. Kendisinin maddi olarak desteklediği mollalar sokaklarda ahaliye meşrutiyetin ve parlamentonun Kuran-ı Kerim'e, şeriata, hadis ve sünnete aykırı olduğunu anlattılar.³⁶ Halk arasında şahın meşrutiyet idaresinin şeriata aykırı olduğunu bildiren bir fermana imza attığı dahi söylenmekteydi.³⁷ Şaha bağlı mollalar vaazlarında ayetleri ve hadisleri kafalarına göre yorumluyor, Osmanlı Devleti'nin meşrutiyet idaresi yokken daha büyük bir devlet olduğunu anlatarak milleti aldatmaya çalışıyorlardı. Meşrutiyete saygı içeren afişleri ise gördükleri yerde yırtıyor ve insanları meşrutiyet aleyhinde kışkırtıyorlardı.³⁸ Beyânülhak gazetesinde Kaçar şahının ve şahsi menfaatleri için dinlerini ayaklar altına alan bir iki müctehidin bu tavırlarıyla İslam'a büyük bir bühtanda buldukları dile getirilmekteydi.³⁹ Tanin'de ise "*Şah-ı Hânis*⁴⁰ (*Yeminini Bozan Şah*)" başlığı altında kaleme alınan makale doğrudan doğruya şahı hedef almaktaydı. Makalede "*madem meşrutiyet şeriata aykırıydı o zaman şah neden (meşrutiyeti) imzaladı ve neden şah yeminler ederek (onu) koruyacağına dair söz verdi*" diye sorularak şahın kendisi ile çeliştiği belirtilmekteydi. Aynı makalede "*ne yazık ki zalim hükümdarlar, öteden beri birçok cinayete ve feci olaylara başvurdukları halde ahalinin cehaletinden faydalanarak milletin zihnini bulandırarak ikide bir yerli yersiz şer'i hükümleri ortaya sürmüşlerdir*" cümlesiyle de şahın geçmişte zalim hükümdarların yaptığı gibi toplumun dini hassasiyetinden istifade etmeye çalıştığı vurgulanmaktadır. Ancak Tanin bilinçlenen ahalinin artık bu gibi saldırılara ve bühtanlara tahammüllerinin kalmadığını şeriattan fersah fersah uzak hükümdarların mukaddes *şariat* kelimesinin yer bulamayacağını da altını çizmiştir. Aynı gazeteye göre meşrutiyetin İslam dinine aykırı olmadığını şeyhülislamın da söylemesiyle birlikte hilafetin merkezi İstanbul'da meşrutiyet ilan edildikten sonra "*meşrutiyet şer'i hükümlere muhaliftir*" demek acizlikti. Muhammed Ali Şah'ın birçok kez yeminini bozduğuna da ayrıca değinen Tanin, hürriyetin en muhkem kalesinin hâlâ Tebriz olduğunu, mücahitlerin lideri Settar Han'ın günden güne taraftar topladığını ve zafere ulaşacağını belirtmiştir. Onların zaferiyle de şahın bozduğu yeminlerin kendi eline ayağına dolaşacağını ifade etmiştir.⁴¹

3. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İran Meşrutiyetçilerine Fiili Desteği

Osmanlı Devleti'nde meşrutiyetin ilan edilmesiyle birlikte İttihat ve Terakki Cemiyeti İran meşrutiyet hareketine daha fazla ilgi göstermeye başladı. Benzer şekilde Türk basınında da İran'daki hareketlilikle ilgili haber, köşe yazısı veya telgrafların sayısı artmıştır. İran meşrutiyetine maddi manevi desteklerinin yanı sıra İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri bizzat bu harekete dahil olup fiili destek de vermişlerdir. Yeni Tasvîr-i Efkâr gazetesinde Genç Osmanlılar olarak adlandırılan bir grup, Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi İran'da da şah tarafından askıya alınan meşrutiyet idaresinin yeniden tesis edilebilmesi için harekete geçmişlerdir. Genç Osmanlılar, mücahitlerin Tebriz'de devam eden direnişlerine fiili destek sağlamak amacıyla İran'a gitmişlerdir. Gazetenin 1909 yılı haziran ayı sayılarında "*Genç Osmanlıların İstihsâl-i Meşrutiyette Ahrâr-ı İran'a İmdâdı*" başlığı altında yayımlanan yazı dizisinde İstanbul'dan yola çıkan 5 kişinin yolculuğu ve İran'da buldukları sürede İran meşrutiyetçilerine sağladıkları destekler tüm ayrıntılarıyla anlatılmıştır. Yeni Tasvîr-i Efkâr, Osmanlı Devleti'nde meşrutiyetin yeniden ilan edilmesi için Makedonya'dan İstanbul'a geçen Genç Osmanlıların, 23 Temmuz 1908'de II.Meşrutiyet ilan edildikten sonra İran'da da meşrutiyetçilerin aynı gaye için mücadele ettiklerini işittiklerini ve oraya gitmeye karar verdiklerini belirtir.⁴²

Bu yazı dizisinden edinilen bilgilere göre Kanun-ı Evvel⁴³ ayında sekiz-dokuz Türk tarafından uğurlanan 5 yolcu İstanbul'dan kalkan vapurla önce Trabzon'a ve orada iki gün kaldıktan sonra kış mevsiminin ağır koşulları altında çoğu zaman yaya olarak Zigana dağlarını aşıp dokuz günlük yolculuğun ardından Erzurum'a ulaşmışlardır. Burada da on beş gün kaldıktan sonra⁴⁴ üçü zabıt, altısı da ahalden olmak üzere 9 kişiyi de yanlarına alarak İran'a

³⁶ "London Daily Mail Gazetesinin İran ile İlgili Telgrafları", *Rûznâme-i Hablülmetin*, 7 Eylül 1908, 16.yıl, 8.Numara, s. 23.

³⁷ İsmail Hakkı, *agm*, s. 1.; "London Daily Mail Gazetesinin İran ile İlgili Telgrafları", *agg*, s. 23.

³⁸ "London Daily Mail Gazetesinin İran ile İlgili Telgrafları", *agg*, s. 23.

³⁹ "İran Müslümanları", *Beyânülhak*, 13 Zilkade 1326/24 Teşrin-i Sani 1324, 1.sene, S.10, s. 221.

⁴⁰ (حائش) s.f. ve i. (Ar. hîns "yeminini bozmak"tan hânis) Yeminini bozan, verdiği sözü tutmayan (kimse). Bkz. [http://www.lugatim.com/s/hanis#:~:text=H%C3%82N%C4%B0S,olan%20h%C3%A2nis%20\(Bayburtlu%20Zihni\)](http://www.lugatim.com/s/hanis#:~:text=H%C3%82N%C4%B0S,olan%20h%C3%A2nis%20(Bayburtlu%20Zihni)).

⁴¹ İsmail Hakkı, *agm*, s.1.

⁴² "Genç Osmanlıların İstihsâl-i Meşrutiyette Ahrâr-ı İran'a İmdâdı", *Yeni Tasvîr-i Efkâr*, 2 Haziran 1909, 1.sene, Numro 3, s. 7.

⁴³ Yeni Tasvîr-i Efkâr bu yolculuğu "geçen Kanun-ı evvel ayında" diye tarihlendirir. Gazeteyi Selanik'te neşredilen Bağçe dergisinin 30 Kanun-ı Evvel 1324 (12 Ocak 1909) tarihli 24.sayısında Ömer Naci ile ilgili kaleme alınan yazı da verilen "geçen gün Settar Han'a muavenet eyledi" bilgisi de yaklaşık olarak teyit eder. Buna göre bu yolculuğun aralık ayının sonu veya ocak ayının ilk günlerinde gerçekleşmesi muhtemeldir. Halil Paşa da anılarında tarih vermemiştir. Bkz. Halil Paşa, İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş, yay. haz. Taylan Sorgun, Kamer yayınları, İstanbul: 1997, s. 59-66.

⁴⁴ "Genç Osmanlıların...", *agg*, 2 Haziran 1909, 1.sene, Numro 3, s. 6-7.

TÜRK VE İRAN BASININDA TEBRİZ DİRENİŞİ

hareket etmişlerdir. Yolda iken dört kişinin Bayezid üzerinden kalan on kişinin de Van Gölü üzerinden sınırı geçmesi kararlaştırılmıştır.⁴⁵

Genç Osmanlılar İran sınırına yaklaştıkları İran'ın Hoy şehrinde Tebriz direnişinin liderleri Settar ve Bâger hanlara destek sağlamak amacıyla birlik oluşturuluyordu. Makû şehrindeki 10.000 kişilik orduya kumandanlık eden ve aynı zamanda meşrutiyet karşıtlığıyla bilinen İkbâlüssaltana, hem Kafkasya ve Osmanlı Devleti'nden mücahitlere destek gelmesine hem de bölgedeki meşrutiyetçilerin birlik toplamasına mâni oluyordu. Durumdan haberdar olan Bayezid ekibi, İkbâlüssaltana'nın dikkatini sınıra çekip belgedeki meşrutiyetçilerin rahat nefes almalarını sağlamak istediler. Bu amaçla sınır boyunda bulunan Celâli Aşireti reisi Eyüp Tevzi'den (طوزی) yardım talep ettiler. Onların meşrutiyet uğruna çalıştıklarını öğrendikten sonra Eyüp Tevzi, kendisinin de istibdat idaresinden çok çektiğini belirtir. Genç Osmanlıların ifadelerine göre II. Abdülhamid devrinden söz edildikçe adeta gözlerinden ateş saçan⁴⁶ Eyüp Tevzi'nin aşireti İran'daki karışıklıklardan dolayı büyük maddi zarara uğramıştır. İkbâlüssaltana'ya bağlı birlikler sürülerini yağmaladıklarını da söyleyen Eyüp Tevzi, İran'da bir hükümet olmadığı için haklarını arayamadıklarından da yakınmıştır. Bayezid ekibi aşiret reisinden tam donanımlı bin atlı asker talep edip oradan ayrılmışlar ve Hanik'te Van ekibiyle birleşerek yeniden yola düşmüşlerdir. Bu arada Van ekibine de İstanbul'dan Kafkasya'daki meşrutiyetçileri harekete geçirmek üzere Genç Osmanlılarla eş zamanlı olarak İstanbul'dan Kafkasya'ya hareket eden İranlı mücahitlerden Salmalı Mirza Saîd de dahil olmuştur.⁴⁷

Genç Osmanlılar, İran sınırını geçerek Salmas Encümeni'ne geldiklerini haber verdiler. Salmas şehrinde yaklaşık on bin kişi tarafından karşılandılar. Şehirde süvari harp tekniğini bilen gönüllülerle modern harp tekniğine göre piyade talimlerine başlayan Genç Osmanlılar diğer taraftan da dış dünya ile bağlantısı kesilen Tebriz'e girmenin yollarını aramaktaydı. Aralarında yaptıkları istişareden sonra Hoy ve Urmiye şehirlerindeki meşrutiyetçileri örgütleyerek Makû ordusunu mağlup edip önce Tebriz'e ardından ise Tahran'a yürüme fikrinde uzlaştılar. Bu esnada Hoy'un Kürtler tarafından kuşatıldığı haberini aldılar ve oraya geçmek zorunda kaldılar. Teyakkuz halinde bekleyen silahlı birlikler tarafından coşkuyla karşılanan Genç Osmanlılar, şahın emrindeki üç bin Kürt'ün kuşattığı köyü kurtarmak için harekete geçtiler.⁴⁸ Bu mücadelede Salmalı Mirza Saîd şehit düştü.⁴⁹ Hoy'da şehirde bulunan meşrutiyetçilere de talim vermeye başladıkları esnada içlerinden birini İranlı mücahitlere destek toplaması için Türkiye'ye gönderdiler. Geride kalanlar ise eğittikleri birlikleri Salmas ve Tebriz arasındaki bağlantıyı kesen Rahim Han'ın üzerine yolladılar. Bu birlikler Rahim Han'ın kuvvetlerini mağlup etti. Hoy ahâlisinin bu zaferi Urmiye'yi de harekete geçirdi ve orada bulunan "Osmanlı-İran Tahdid-i Hudud Komisyonu" başkanı ve aynı zamanda Urmiye valisi olan Muhteşemüssaltana beraberindeki kuvvetler ile birlikte esir edildi. Genç Osmanlıların Yeni Tasvîr-i Efkâr'a verdikleri malumata göre kazanılan bu zaferin ardından Tahran civarındaki aşiret reislerinden bazıları daha sonra Tahran üzerine yürüyüp, şehri şah taraftarlarının elinden alacak Bahtiyârî ordusuna katılmıştır. Azerbaycan bölgesinde de Tebriz kuşatmasını sürdüren birkaç kişiden başka şah yanlısı aşiret reisi kalmamıştır.⁵⁰

Destek toplayıp kesin sonuç elde edebilmek amacıyla Osmanlı Devleti topraklarına dönen Genç Osmanlılar Van, Erzurum ve Trabzon'dan altı yüze yakın gönüllü toplamışlardır. 1909 yılı Nisan ayında Van'dan İran'a dönüş hazırlıkları yaptıkları sırada meşrutiyet istemeyen askerinin İstanbul'da kıyam edip meclisi kuşattığını bildiren bir telgrafın gelmesi onların da tüm planlarını alt üst etti. Bu haber üzerine İran'a dönmekten vazgeçen Genç Osmanlılar İstanbul'a doğru yola çıkmışlardır. Yeni Tasvîr-i Efkâr gazetesindeki bu dikkat çeken yazı dizisi Genç Osmanlıların şu sözleriyle son bulmaktaydı:

*"İşte maatteessüf İran ahrârına sebmeden muavenet-i kalilemiz birkaç ehemmiyetsiz müsademeye münhasır kaldı ve kendilerine ciddi bir yardım edebilecek hale girdiğimiz anda vatanımızda zuhur yâfte olan hadise-i irticaiye bizi İran ahrârından göz yaşları dökerek ayrılmaya mecbur etti."*⁵¹

Yeni Tasvîr-i Efkâr, Genç Osmanlılar diye bahsettiği bu şahısların Salmalı Mirza Saîd dışında hiçbirisinin adından bahsetmez. Ancak onların II. Meşrutiyet ilan edildikten sonra İttihat Terakki Cemiyeti'nin emri ile Enver Paşa'nın amcası Halil (Kut) Paşa liderliğinde İran'a giden Ömer Naci, Yakup Cemil, Mustafa Necip, Mülazım Hilmi gibi ittihatçılar oldukları anlaşılmaktadır.⁵² Gazetede yer alan bilgilerle Halil Paşa'nın verdiği bazı bilgiler farklı olmakla birlikte Hoy civarında şah kuvvetleri ile yapılan mücadeleden Halil Paşa da bahseder. Halil Paşa'nın

⁴⁵ "Genç Osmanlıların...", *agg*, 3 Haziran 1909, 1.sene, Numro 4, s. 5-6.

⁴⁶ "Genç Osmanlıların...", *agg*, 3 Haziran 1909, 1.sene, Numro 4, s. 6.

⁴⁷ "Genç Osmanlıların...", *agg*, 6 Haziran 1909, 1.sene, Numro 7, s. 4.

⁴⁸ "Genç Osmanlıların...", *agg*, 6 Haziran 1909, 1.sene, Numro 7, s. 4.

⁴⁹ "Genç Osmanlıların...", *agg*, 8 Haziran 1909, 1.sene, Numro 9, s. 7.

⁵⁰ "Genç Osmanlıların...", *agg*, 10 Haziran 1909, 1.sene, Numro 11, s. 6.

⁵¹ "Genç Osmanlıların...", *agg*, 10 Haziran 1909, 1.sene, Numro 11, s. 6-7.

⁵² Halil Paşa, *age*, s. 59.; Celal Metin, "Türk Modernleşmesi ve İran (1890-1936)", (Yayımlanmış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 2006, s. 233.; Kamuran Karabalık, "İttihatçıların İran Meşrutiyetindeki Rolü", *Geçmişten Günümüze Tarih Araştırmaları*, ed. Mutlu Adak, Gazi Kitabevi, Ankara 2020, s. 229.

verdiği bilgiye göre bu mücadele esnasında şah kuvvetleri kumandanı, Halil Paşa ve komutasındakileri Taşnak örgütü mensubu zannedip hiçbir sebep yokken çatışma çıkardıkları gerekçesiyle onlara şöyle söylemiştir:

“Bir derya içinde siz bir avuç kumsunuz. Yaptığınız bu küstahça hareketin cezasını elbette çekeceksiniz.”⁵³

Halil Paşa da Türkçe yazdığı özelikle belirttiği mektubunda kumandana şöyle cevap verir:

“Han hazretleri dün gece sizi çevirip perişan eden kuvvet Ermeni fedaileri değildir. Şahınızın istibdadını yıkmak için Türkiye’den fedai olarak gelmiş ilk kafileyi teşkil eden 500 Türk mücahididir. Bugün yarın gelmesi beklenen kafile de gelir gelmez vahşiyane hareketin veya askerce dövüşmenin ne demek olduğunu göreceksiniz. Türkiye Kolağalarından Halil”⁵⁴

İran’daki mücahitlere destek amacıyla gidenler arasında Ömer Naci’nin ayrı bir önemi vardır. Ömer Naci İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin resmî hatiplerindedir.⁵⁵ Kendisinin Selanik’te neşredilen Bağçe dergisinde *İran İnkılabı Hatıralarından* başlığı altında yayımladığı anılarından 1908 yılı mayıs ayında da İran meşrutiyetçilerine destek olmak amacıyla İran’a gittiği anlaşılmaktadır.⁵⁶ Paris’te bulunan Ömer Naci, İran’daki doğu toplumlarındaki muhalif gruplarla iletişim kurmak ve buralardaki meşrutiyetçilere destek olmak amacıyla İttihat ve Terakki merkezi tarafından İran’a gönderilmiştir.⁵⁷ Rusya üzerinden önce Kafkasya’ya oradan da İran’a geçtiği anlaşılan Ömer Naci hatıralarında, sadrazam Eminüssultan’ı öldüren Abbas Ağa’nın yakın arkadaşlarından İsmail adında bir mücahit ile Hoy şehrinde Erzurum’a gitmek üzereyken şahın meclisi topa tuttuğu haberini aldıklarından ve bu habere çok üzüldüklerinden bahseder. Bu haber aldıktan sonra ise Hoy’daki meşrutiyetçileri şaha karşı ayaklanmaları yönünde örgütlemek amacıyla burada kalmaya karar vermişlerdir.⁵⁸ Ömer Naci Hoy’da Salmalı Mirza Said ile yakın ilişkiler kurmuş ve onun Sırât-ı Müstakim adlı mecmuasında ve mektebinde müdürlük yapmıştır. Burada Farsçayı öğrenen Ömer Naci Azerbaycan Türkçesiyle nutuklar vererek ahaliyi şaha karşı harekete geçirmeye çalışmıştır.⁵⁹

Ancak Ömer Naci şah yanlılarının bölgede güçlü olması nedeniyle istediğini elde edememiş üstüne Bâbî damgası yemekten de kurtulamamıştır. Kendisine söz verdikleri halde bazı kimselerin Ömer Naci’nin ifadesiyle döneklilik yapmaları üzerine de Hoy’dan ayrılıp Salmas şehrine geçmiştir.⁶⁰ Burada da işeri yolunda gitmeyen Ömer Naci tutuklanmış ve zindana atılmıştır. Osmanlı Devleti’nde ikinci meşrutiyetin ilan edilmesiyle elçiliğin yardımıyla tahliye edilmiş ve Salmalı Mirza Said ile birlikte Osmanlı topraklarına dönmüştür.⁶¹

4. Encümen-i Saadet-i İranîyân’ın Faaliyetleri

İstanbul’da II. Meşrutiyet’in ilan edilmesi Muhammed Ali Şah’ın da planlarını alt üst etmiştir. Şah, kendisine yönelik baskıları azaltabilmek için seçimlerin yapıp meclisin açılacağına dair birtakım söylemlerde bulunmaya başlamıştı. Tebriz’deki direnişin güçlenmesi şahın askeri gücünün çoğunu da oraya kaydırmasına sebep olmuştu. Böyle bir ortamda Osmanlı Devleti’nde meşrutiyetin ilan edilmesi, şahın meclisin yeniden açılacağına yönelik söylemlerini de gölgede bıraktı. İran meşrutiyetçileri bu söylemlerden ziyade Osmanlı’da meşrutiyetin ilan edilmesinin coşkusunu yaşıyorlardı. Şaha önemli bir darbe de Necef uleması tarafından vurulmuştu. Necef uleması, Şahı resmî olarak kafir ilan eden bir tekfirname ilan etti. Bu tekfirname devam eden sıkıyönetimden dolayı Tahran’da duyulmasa da Şiraz, Isfahan gibi vilayetlerde duvarlara asıldı.⁶²

İran’da böyle bir ortamın oluşmasında İstanbul’da faaliyet gösteren ve özellikle meşrutiyetin ilanından sonra çalışmalarını yoğunlaştıran encümen önemli bir rol oynamıştır. Kendisini, Azerbaycan Eyalet Encümeni’nin İran dışındaki temsilcisi olarak duyuran Encümen-i Saadet-i İranîyân, İstanbul’da meşrutiyet ilan edildikten hemen sonra (28 Temmuz 1908) Necef’in üç büyük ulemasından Kazım Horasanî’ye çektikleri telgrafta meclisin topa tutulması olayından şahı ve Rusları sorumlu tutmuşlar ve onları Horasanî’ye şikâyet etmişlerdir. Ayrıca Tebriz’de 40 gündür devam eden katliamın, yağmanın ve mahallelerin topa tutulmasının yine şahın emriyle Ruslar tarafından gerçekleştirildiğini bildirmişlerdi.⁶³ Ulema encümeninin bu telgrafına kayıtsız kalmamış ve İstanbul’a çektikleri telgrafta şunları belirtmişlerdir.

“Oradaki İranlı vatandaşlarımız emin olsunlar ki şu ana kadar bu zulümleri engellemek için ne gerekiyorsa yapmaktan geri durmadık. Ancak İran saltanatını kuşatan bu din düşmanlarından kurtulmak oldukça zordur. Allaha şükürler olsun ki Müslümanların sultanı, Sultan Abdülhamit Han Müslümanlara büyük bir nimet ve taze bir hayat bahşetmiştir. Bizim kendisinden İranlı Müslümanlar için de yardım etmesinden

⁵³ Halil Paşa, *age*, s. 65.

⁵⁴ Halil Paşa, *age*, s. 65.

⁵⁵ Metin, *agt*, s. 232.

⁵⁶ Ö. Naci, *agm*, s. 292.

⁵⁷ Karabalık, *age*, s. 225.

⁵⁸ Ö. Naci, *agm*, s. 292-293.

⁵⁹ Karabalık, *age*, s. 225-226.

⁶⁰ Ö. Naci, *agm*, s. 293.

⁶¹ Karabalık, *age*, s. 228.

⁶² “London Daily Mail Gazetesinin İran ile İlgili Telgrafları”, *agg*, s. 24.

⁶³ “İstanbul’daki İranlıların Necef Hücetü’l-İslamına Telgrafları”, *Rüzâne-i Hablülmetin*, 7 Eylül 1908, 16.yıl, 8.Numara, s. 7.

TÜRK VE İRAN BASININDA TEBRİZ DİRENİŞİ

başka bir dileğimiz yoktur İranlı mazlumların haklarını elde etmesi noktasında kendilerinin yardımlarından başka Bir talebimiz yoktur. Muhammet Kazım Horasanî, Ahmet Hüseyin Tahranî, Abdullah Mâzendarânî⁶⁴

Tebriz'in dış dünya ile bağlantısını sağlayan Encümen-i Saadet-i İranîyân'ın⁶⁵ özellikle Necef uleması ile yakın ilişki kurması Tebriz direnişi için ayrıca önem arz etmektedir. Encümenin üyeleri Necef ulemasının şah ve İranlılar üzerindeki nüfuzunun farkındaydı. Necef ulemasının şah adına tekfirname ilan etmesinde de etkisi olan encümen, meşrutiyet karşıtı İran ulemasına da yine Necef ulemasının nüfuzundan faydalanarak geri adım attırılmışlardır.⁶⁶

Tebriz'den gelen haberlerin Tebriz, Necef ve Avrupa şehirlerinde dağıtıldığı ve Tebriz Encümeni'nin taleplerinin Avrupa meclislerine iletiildiği bir aktarma noktası olarak kullanılmıştır.⁶⁷ Tebriz direnişine maddi destek olabilmek amacıyla bu encümen tarafından toplanan bağışlar mücahitler için önemli bir gelir kaynağıydı.⁶⁸

Artık sesleri daha gür çıkan İstanbul'daki İranlılar Encümen-i Saadet-i İranîyân'ın çabasıyla büyükelçiliğin önünde bir gösteri düzenlediler. Burada Tebriz'in uzun bir müddetten beri ateş altında olduğunu ve ahalinin mallarının yağmalandığını ifade eden bir bildiri ilan ettiler. Bu bildiri de şahın devam eden olaylara son verip babasının İranlılara bahşettiği Kanun-ı Esasi'yi yeniden yürürlüğe koymasını da talep ettiler. İstanbul'daki İranlılara göre milleti rahata erdirecek yegâne çözüm buydu.⁶⁹ İran büyükelçisi Erfeüddeve Tahran'a İstanbul'daki vaziyeti bildiren bir mektup gönderdi. Buna karşılık İran Hariciye Vezaretinden Tebriz'de meydana gelen olaylara gereken müdahalenin yapılacağı ve en kısa sürede meclisin açılacağı bildirildi. Ancak İstanbul'daki İranlılar için bu cevap yeteri kadar tatmin edici değildi. Bu nedenle ikinci bir mektup daha göndererek Tebriz'de ağır bir kıyım yapan Rahim Han'ın şehirden sürülmesini, matbuatın da bir an evvel yeniden özgür bırakılmasını talep ettiler. Ayrıca Necef ulemasının da Osmanlı Devleti'ne iltica etmeyi düşündüğünü belirterek şahı köşeye sıkıştırmayı amaçlamışlardır. Hablülmetin'de yer alan ifadelere göre bu yazışmalar Necef ulemasının şahı kafir ilan etmeden önce gerçekleşmiştir. “*Bu genç sulh görüşmelerinden artık çıkmıştır*” diyerek Muhammed Ali Şah'ı Kaçar şahı olarak görmediğini ve akıl sahibi olan herkesin, bu gencin kan dökülmeden tahtı bırakmasını istediğini belirten Hablülmetin'e göre İran tahtı boş kalmıştır.⁷⁰

Encümen-i Saadet-i İranîyân önderliğinde faaliyetlerini sıklaştıran İstanbul'daki İranlılar yeni bir beyanname daha ilan ederek tüm İranlıları Azerbaycan'daki direnişe destek vermeye davet etmiştir. Azerbaycanlıların dinin, memleketin muhafazası, vatanın ve milletin geleceği için mücadele ettiklerini ve bu sebeple kendilerine destek verilmesi gerektiğini belirttiler. Kalküta'da yayın hayatını sürdüren Hablülmetin İstanbul'daki İranlılara Azerbaycan bölgesindeki direnişe verdikleri destekten dolayı teşekkür etmiş ve aynı desteğin şu ana kadar henüz sesleri çıkmayan Hindistan'daki İranlıların da vermesi gerektiğini ifade etmiştir. İstanbul'daki İranlıların başka ülkelerde yaşayan İranlılara örnek olacak bir tavır sergilediklerini yazan gazete, “*Tebrizlilerin gaflet hali diğer İranlıların uykudan uyanmış hallerinden daha iyidir*” diyerek de Tebrizlilerin direnişini de takdir etmiştir. Hablülmetin Tebriz direnişinin mali kaynak olmaksızın devam edebilmesinin mümkün olmadığını bu sebeple para toplanıp Eyalet Encümeni aracılığıyla mücahitlerin lideri Sipehsalar-ı Millî Settâr Han'a ulaştırılması gerektiği önerisinde bulunmuştur. Gazete Hindistan'da bu işin rahatlıkla yapılabileceğini de ifade etmiştir.⁷¹

Osmanlı Devleti'nde meşrutiyetin ilan edilmesi sadece Tebriz'deki harekete güç ve moral vermekle kalmamıştı. Encümen-i Saadet-i İranîyân'ın çabalarıyla Necef uleması ve İstanbul Büyükelçiliği tarafından Muhammed Ali Şah da baskı altına alınmıştır.

5. Tebriz Mücahitleri ve Osmanlı Devleti Yakınlaşması Üzerine Söylentiler

Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet'in ilan edilmesine en çok sevinenler şüphesiz Tebrizli mücahitlerdi. Tebriz'de şehrin tüm sokaklarına Osmanlı Devleti ile birlik olunmasını arzu eden Türkçe “*eğer yeni bir vali destek kuvvetleriyle şehre gelmeden, kabul edilebilir bir çözüm yolu bulabilirlerse Sultan (Osmanlı) Şah'ın yerine iyi bir padişah olarak kabul edilecektir*” ifadesinin yazılı olduğu bir beyanname asılmıştı.⁷² Mecelle-i Hikmet'in yer alan bir habere göre ise Tebriz direnişinin önderlerinden Şeyh Selim, Sultan Abdülhamid'e İran'daki vaziyeti anlatan bir telgraf çekmiş ve Tebriz'i kendi himayesi altına almasını talep etmişti.⁷³

⁶⁴ “İstanbul'daki İranlılara Necef Ulemasının Cevabî Telgrafı”, *Rûznâme-i Hablülmetin*, 7 Eylül 1908, 16.yıl, 8.Numara, s. 7.

⁶⁵ “İran” *Beyânülhak*, 4 Zilhicce 1326 \ 13 Kânünevvel 1324, 1.sene, S. 13, s. 292.

⁶⁶ “İstanbul'daki İranlılara Necef Ulemasının Cevabî Telgrafı”, *agg*, s. 7.

⁶⁷ Kesrevî, *age*, s. 680.

⁶⁸ Şemim, *age*, s. 505.

⁶⁹ “İstanbul'daki İranlıların Gayretli Bir Ayaklanmaları”, *Rûznâme-i Hablülmetin*, 7 Eylül 1908, 16.yıl, 8.Numara, s. 11.

⁷⁰ *Rûznâme-i Hablülmetin*, 7 Eylül 1908, 16.yıl, 8.Numara, s. 11.

⁷¹ “İstanbul'daki İranlıların İranlılara Beyannamesi”, *Rûznâme-i Hablülmetin*, 21 Eylül 1908, 16.yıl, 10. Numara, s. 2.

⁷² Bolat, *agm*, s. 56.

⁷³ “Rehânidân-ı Kanun-ı Esasi Ez Kabze-i İstibdad Der İran”, *agg*, s. 5.

Osmanlı Devleti ile Tebriz mücahitleri arasındaki bu yakınlaşma ve Fedailer Tebriz'e girdiği zaman Settar Han'ın onlara karşı tutumu üzerine Osmanlı Devleti tarafından Settar Han'a Tebriz şebkenderi vasıtasıyla bir memnuniyet mektubu, rozet ve cesaret madalyasının verilmesi Rusya'yı rahatsız etmiştir.⁷⁴

Tebriz mücahitleri ile Osmanlı Devleti'nin yakınlaşması İranlı bazı grupları da rahatsız etmişti. Heyet-i Milliye-yi İraniyân Settar Han'a uzunca bir mektup göndererek bu yakınlaşmadan duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir. Hablülmetin'in yer verdiği bu mektupta Settar Han'ın özgürlük yolunda vermiş olduğu mücadelenin herkes tarafından takdir edilmesine rağmen Avrupa basınında yer alan “*Tebriz’de şimdiye kadar meşrutiyetçilerin tüm beyannameleri milli dil Farsça ile yazılıyordu ancak Osmanlı Devleti meşrutiyet idaresine döndükten sonra beyannameler Türkçe yazılmaya başlandı ve Muhammet Ali Şah’ın yerine İran hükümdarı Sultan Abdülhamit olsa ne zararı var*” ifadelerinin oldukça rahatsız edici olduğu belirtilmiştir. Mektupta, beyannamenin Türkçe yazılmasının yanlış ve yaralayıcı olduğunun altını çizen heyet Settar Han'a “*Milliyet inkâr etmek ne demektir, komşuya mülteci olmak ne anlama gelmektedir*” şeklinde sorular da yöneltmiştir. Heyet Avrupa'nın oyuncağı durumundaki Osmanlı Devleti'nin dünya siyasetinde büyük sıkıntılarla uğraştığını ve İran'dan daha kötü durumda olduğunu vurgulamaktaydı. Mektupta Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan bölgesindeki isyanları tetiklediği ve İran sınırını birçok tecavüz ettiği anımsatılırken Settar Han'a “*buñlardan hiç ibret almıyor musunuz*” sorusu sorulmaktaydı.⁷⁵

Settar Han'a gönderilen bu mektupta Osmanlı Devleti'ne de ağır ithamlarda bulunulmaktaydı. Mektupta yer alan ifadelerle göre İran sınırlarında evleri yakıp yıkan, ahalinin malını yağmalayan, Müslüman kadın ve çocukları vahşice katleden Osmanlı Devleti, Azerbaycan topraklarını 60 km boyunca atlarıyla çiğneyerek İslam dünyasını hiç sönmeyecek bir ateşe atmıştır. Heyet-i Milliye-yi İraniyân, İran'daki Ermenilerin, Yahudilerin ve özellikle de Tebrizlilerin zihinlerini bulandırmakla suçladıkları Settar Han ve arkadaşlarına *Osmanlıların Tebriz’e hücumları ve taarruzları esnasında Tebriz’i savunan namuslu, cesaretli insanların torunları değil misiniz*⁷⁶ diye sorulmaktaydı. İran'ın bir bütün olduğunu belirten mektup şu ifadelerle son bulmaktaydı:

“İranlılar, İran'ın sahibidirlir. İran, İranlıların mülküdür. İranlılar, kendi evlerinin milli kuvvetlerini korumalıdır başkalarının ordularını değil. Eğer Demirci Gâve'nin⁷⁷ destanı çok uzaktaysa Nadir Şah'ın savaşları çok yakındır. Siz ki hürriyet ve hakikat yolunda gidiyorsunuz. Bütün dünya basını meşrutiyetçilerin kumandanı Cenâb-ı Settar Han'ı ve onun gibi diğer namuslu mücahitleri övgü ile yazmaktadır. Ne yazık ki diğer eyaletler Azerbaycan'ın bu davranışına tepki göstermemişler ve onlarla Azerbaycan ahali ile iletişime devam etmişlerdir. Şu ana kadar uykudan yeni uyananlar anladılar ki kâfirlere karşı bir olup Azerbaycan mücahitlerine destek olunması gerekmektedir. Biz de gece ve gündüz sizin galip gelmeniz için duacıyız. Hint Müslümanları Mısır, Kafkas ve Hint Müslümanları da bizim gibi düşünmektedirler ve destekleri sizinledir. İnşallah en kısa sürede meşrutiyetçilerin zafer çığlıklarını duyarız. Aslan yürekli Settar Han istibdat ordusunu perişan edecektir.”⁷⁸

Tebriz direnişçileri ve Osmanlı Devleti arasındaki yakınlaşma konusunda kendi değerlendirmesini de yapan Hablülmetin, Settar Han ve mücahitleri eleştirmekten kaçınırken Osmanlı Devleti'ni İranlı gençlerin kafalarını karıştırmakla suçlamıştır. Gazeteye göre Osmanlı Devleti'nin bu tavırları onun eski idare şekline meyilli olduğunun göstergesidir.⁷⁹

6. Mücahitlerin Zaferi ve Kamuoyunun Tepkisi

Settar Han ve Bâger Hanların başlattığı direnişe Tebrizlilerin yoğun katılımı sayesinde kısa sürede çığ gibi büyüdü. Mücahitler sayılarını artırmak için şehirde meşrutiyet taraftarlarının canlarını ve mallarını muhafaza ederken özgürlük ve parlamento karşıtlarının mallarını mülklerini yağma etmişlerdir. Bu nedenle şehir ahali can ve mal güvenliğini Settar Han'ın yanında olarak sağlayabileceğine inanarak mücahitlere destek vermiştir.⁸⁰

Türk basınında da Tebriz direnişi ile ilgili haberler yer almaya başlamıştı. Beyânülhak gazetesi Tebriz'deki direnişten övgüyle söz ederken şahın istibdadına karşı direnmeye mecbur kalan Tebrizli mücahitlere Settar Han'ın liderlik ettiğini okurlarına duyurmuştur.⁸¹ Hatta aynı gazete Settar Han'dan *Hürriyet Kahramanı* olarak bahsetmiş ve onun kuvvetli bir ordu ile Tahran'a yürüme düşüncesinde olduğunu yazmıştır. Her ne kadar dağılma eşiğinde de olsa Tebriz Encümeni, Tebriz direnişinin kısa sürede güçlenmesinde önemli rol oynamıştır. Benzer şekilde bu direniş de dağılmakta olan Tebriz Encümeni'ni yeniden güçlendirmiştir.⁸² Encümen eskiden olduğu gibi düzenli olarak toplanmaya ve bir meclis gibi hareket etmeye başladı. Encümenin emriyle Tebriz'de *Nâle-i Millet* adında

⁷⁴ Bolat, *agm*, s. 56.

⁷⁵ “Heyet-i Milliye-yi İraniyân'ın Settar Han'a Mektubu”, *Rûznâme-i Hablülmetin*, 7 Eylül 1908, 16.yıl, 8.Numara, s. 5-7.

⁷⁶ “Heyet-i Milliye-yi İraniyân'ın Settar Han'a Mektubu”, *agg*, s. 5-7.

⁷⁷ Demirci Gâve, eski İran mitolojisinde, Hint-İran ortak geleneğinden kalma insan vücutlu ejder veya ejder görünümlü insan olan Dahhâk'a isyan edip onu öldüren destansı kahramandır. Bkz. Kürşat Demirci, “Dahhâk”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1993, 8, s. 408-409.

⁷⁸ “Heyet-i Milliye-yi İraniyân'ın Settar Han'a Mektubu”, *agg*, s. 5-7.

⁷⁹ “Hablülmetin”, *Rûznâme-i Hablülmetin*, 7 Eylül 1908, 16.yıl, 8.Numara, s. 7.

⁸⁰ “Daily Mail Haberlerinden Tercüme”, *Rûznâme-i Hablülmetin*, 21 Eylül 1908, 16.yıl, 10. Numara, s. 14.

⁸¹ “İran Müslümanları”, *Beyânülhak*, 16 Ramazân 1326 \ 29 Eylül 1324, 1.sene, S.2, s. 14.

⁸² “İran” *Beyânülhak*, 27 Zilkade 1326/8 Kânünievvel 1324, 1.sene, S.12, s. 265.

TÜRK VE İRAN BASININDA TEBRİZ DİRENİŞİ

bir de gazete çıkarıldı.⁸³ Nâle-i Millet, şah tarafından meclis topa tutulduktan sonra İran sınırlarında neşredilen ilk gazete olma özelliğini taşır. Daha önce Tebriz’de neşredilen ancak meşrutiyet idaresinin şah tarafından askıya alınmasıyla kapatılan Encümen gazetesi de yeniden yayın hayatına başladı. Şehirde basın faaliyetlerinin başlaması Tebriz mücahitlerinin en önemli başarılarından. Bu iki gazete Tebriz direnişinin sesi olmuştur.

Yaklaşık iki aylık bir aranın ardından 26 Ağustos 1908 tarihinde Tebriz’de tekrar yayın hayatına dönen Encümen gazetesi meşrutiyet yolunda kan dökülmesine kimsenin üzülmediğini ve herkesin sadece izlediğini⁸⁴ ifade ederek yayın hayatına başlamıştır. İranlılara “*Ey din kardeşlerim ölüm esaret altında yaşamaktan daha iyidir*” diye seslenen gazete, Azerbaycan ahalisi olarak insani haklarını elde etmek, sosyal ve siyasi özgürlüklerini gasp edenlerin ellerinden almak için binlerce kişiyi feda ettiklerini ifade etmiştir. Encümen tek bir kişi dahi kalsa mücadeleye devam edeceklerini belirtirken İranlıları Tebriz’deki direnişe şu sözlerle davet etmiştir:

“Ey vatandaşlar! Ey kardeşler ve Ey İran ülkesinin sakinleri! Şiraz, Isfahan, Hemedan ve ve ve Allah aşkına gayret edin ve harekete geçin, şimdi Azerbaycan’ın delikanlılarının fedakârca çabalarından dolayı istibdadın canı çıkmak üzeredir. Nefesi tükenmiş ve çaresiz kalmıştır. Sadece hakkı hak sahibine verip ve eski kötülüklerinden vazgeçmekten başka çaresi yoktur. Tebrizliler kendi kanlarına susamışlardır ve vatanın namusunu ve hakkını koruma yolunda her ne kadar kanları dökülse bile işlerini yapmaya devam etmekte.”⁸⁵

İlk sayısı “*Nevâ-yı Millet*” olarak 12 Ağustos 1908 tarihinde basılan Nâle-i Millet yayın hayatına “*ey mazlum ahali, ey zulüm görmüş İran, ey milli encümenler, ey gazete yazarları, ey mü’minler*” şeklinde tüm İranlılara seslenerek başlamıştır. Bazılarına rahat uyudunuz mu, bazılarına rahat namaz kıldınız mı diye soran gazete Tebriz’de yaşananları tüm İranlılara şikâyet ederek “*sizin encümenleriniz nerede, sizin gazeteleriniz nerede, sizin yazdığınız mektuplar nerede, emniyet ve asayiş nereye gitti, İran gazetelerini neden yasakladılar?*” sorularını sorarak onları da ayaklanmaya davet etmekteydi. Ayrıca gazete İslam’ın temsilcisi, şeriatın bekçisi olduğu söylenen Rahim Han’ın atlılarının neden mahalleleri yağmaladığını ve neden hırsızlık yaptıklarını sormaktaydı.⁸⁶

Şah tarafından Tebriz’e vali olarak atanan Aynüddevlî şehre gelmiş ve aksakallılarla toplantı yaparak mümkün olduğunca halkın taleplerini yerine getirebilmek amacıyla onları dinlemiştir. Buna karşılık Azerbaycan Eyalet Encümeni de resmî bir toplantı yaparak Aynüddevlî’ye bazı şartlar sunmuştur. Tebrizlilerin talepleri yerine getirilinceye kadar silah bırakmayacaklarını ifade eden Encümen, bütün şehirlerin özellikle Tebriz’in istibdatçılardan arındırılmasını ve en kısa sürede Milli Meclis’in açılmasını istedi.⁸⁷

Aynüddevlî’nin niyeti anlaşmak değildi. Kendisi başlangıçta şehir ahalisiyle konuşarak direnişi sonlandırabileceğini zannetmişti. Daha sonra ise Makû ordusu ve Tahran’dan yola çıkan birlikler Tebriz’e gelene kadar onları oyalamaya çalışıyordu. Tebrizliler de Aynüddevlî ile yapılan görüşmelerden sonuç alamayacaklarını biliyorlardı. Nitekim bu görüşmelerden bir sonuç çıkmadı. Aynüddevlî mücahitlere bir ultimatom vererek şahıtan af dilemeleri koşuluyla şahı yeniden meşrutiyeti tesis etmeye ikna edeceğini söyledi. Aksi takdirde ise mücahitlerin yoğun olarak buldukları mahallelerin bombalanacağını bildirdi.⁸⁸

Tebrizliler de Aynüddevlî’ye aynı sertlikle karşılık verdiler. İki yıl önce elde ettikleri meşrutiyeti elde ettiklerini ve onu ortadan kaldırmaya kimsenin gücünün yetmeyeceğini belirttiler. Kanun-ı Esasî’yi tanımayan Muhammed Ali Mirza’nın meclisi yıktığını ve o meclisi yeniden açana kadar direnişe devam edeceklerini bildirdiler. Aynüddevlî’ye ise “*Aynüddevlî yasalara saygılı bir vali olmak istiyorsa önce şehre saldıran, cinayet ve yağmaya başvuran Şucâ Nizam, Zergam ve Rahim Han ve diğerlerini tutuklayıp mahkemeye çıkarmalıdır, yasalara saygılı bir vali olmayacaksa biz de onu kabul etmeyiz*”⁸⁹ diyerek ondan kabul edebilmesi imkânsız taleplerde bulunmuşlardır. Beklenildiği gibi bu görüşmelerden bir netice elde edilememiştir.

Şahın Tebrizli mücahitlere karşı tavrı Türk basınının da gündemindeydi. Tanin, bu tutumuyla şahın kendisiyle birlikte Kaçar Devleti’ni de medeni dünya önünde rezil ettiğini belirtmekteydi. Şahın bu zulmü bir an evvel sonlandırması gerektiğini savunan Tanin’e göre asrın gerektirdiği serbest düşüncenin serbest bir idareden başkasına tahammülü yoktu. Böyle bir İran milletine cefa çektirilmesi ve hürriyet fikrinin zalimce ezdirilmesi başta şah olmak üzere İranlı devlet adamlarını medeniyet önünde büyük bir sorumluluk altında bırakmaktaydı.⁹⁰

Tebriz’in durumu Encümen gazetesinin en önemli gündemini oluşturmaktaydı. Şehrin harabeye döndüğünü yazan gazete pazarın tamamının kendilerini dindar diye adlandıran kimseler tarafından talan edildiğini, askerlerin evlerden süpürgeye küreğe kadar hatta çatı ağaçları, kapı çerçeveleri de dahil çaldıklarını belirtmiştir. Yine Encümen gazetesinin ifadelerine göre Azerbaycan bölgesinde 3000’e yakın günahsız öldürülmüş, Tebrizlilerin

⁸³ Kesrevî, *age*, s. 712.

⁸⁴ “İcmal-i Ahval”, *Rûznâme-i Encümen*, 28 Recebülmüreceb 1326, 32. Numara, 3.yıl s. 2.

⁸⁵ “İcmal-i Ahval”, *agg*, s. 4.

⁸⁶ *Rûznâme-i Nevâ-yı Millet*, 14 Recep 1326, 1.yıl, 1.Numara, s.1.

⁸⁷ “Dış basından İranla İlgili Telgrafların Tercümesi”, *Rûznâme-i Hablülmetin*, 21 Eylül 1908, 16.yıl, 10. Numara, s. 22.

⁸⁸ “İran Ahvâli”, *Tanin*, 24 Şaban 1326/7 Eylül 1324, 1.yıl, Numara 51, s. 7.

⁸⁹ Kesrevî, *age*, s. 706-707.

⁹⁰ “İran Ahvâli”, *Tanin*, 24 Şaban 1326/7 Eylül 1324, 1.yıl, Numara 51, s. 7.

büyük çoğunluğu evsiz ve bir lokma ekmeğe muhtaç bırakılmıştır. Buna rağmen askerlerin durmayıp Tebriz'in kalan 11 mahallesini de talan edip tek bir kişiyi bile sağ bırakmadan öldürme arzusundadırlar. Sessizliğini koruyan Aynüddeve, şehir ahalisini savunmak şöyle dursun ordugâhında bulunan askerlerin civardaki köyleri yağmalamasına da mücadele etmektedir. Encümen gazetesi ayrıca Tebriz'in üç çıkışının da Aynüddeve'nin emriyle kapatıldığını duyurmuştur.⁹¹ Şehirde büyük bir kıtlık beklenmekteydi.⁹²

Aynüddeve'nin uygulamalarına bir tepki de şahın meclisi topa tutmasının ardından İstanbul'a gidip İttihad ve Terakki Cemiyeti üyeleriyle irtibat halindeki İranlı aydınların kurduğu *Cemiyet-i İttihad ve Teraki-yi İraniyân*⁹³ tarafından verilmiştir. Cemiyetin sert bir üslupla kaleme alıp 10 Eylül 1908 tarihinde İstanbul'dan Nâle-i Millet gazetesine gönderdiği mektupta şu ifadelerle yer verilmiştir:

"İki yıl köşede oturduktan sonra neden ve kimin için Azerbaycan'a yürüdünüz, yabancılar mı ülkemize gelip saldırdı? Hayır. Hazret-i Vâlâ'nın (şah) mülkleri mi elinden alındı? Hayır. Ahali Kanun-ı Esasi ve İslam padişahının emrine saygısızlık mı etti? Hayır. Peki bu hırsın, bu şiddetin sebebi nedir? Settar Han'a sözümüz yoktur. Bu umumi inkılap çok açık söylemektedir ki: Biz İranlılar düşman değiliz. İsyancı değiliz. Dini terk etmedik. Harap edilmiş bir vatan istemiyoruz. Amma İstibdatçıların Fırkası, Liyakof'un ağzıyla diyorlar ki: Biz hiçbir kanunu kabul etmiyoruz. Dinle bağımız yok, dindar da değiliz. Kafamıza göre davranırız. Biz bir Rus domuzuna (Liyakof) hürmet etmeyeceğiz. 70 yaşından ve 3 yıllık sadareten ve Atabeklik unvanından sonra yakışır mı sizin gibi bir danışment şahzadeye. Elini masumların üzerinden çek. Allah'ın evini, kendi evini ve ahalinin evini yıkma."⁹⁴

Azerbaycanlıları ikaz eden Nâle-i Millet onları mücahitlere destek olmaya davet etmekteydi. Azerbaycanlıların ecdadı gibi davranmasını bekleyen gazetenin ifadelerine göre eskiden tüm İran'ın asayişini sağlayan Azerbaycanlılar, bugün hissiz ve vurdumduymaz olmuşlardır. Rahim Han'ın ordusundaki Taleşlilere, Karacadağlılara, Farslara, Erdebil ve Seraplılara da seslenen gazete "*sizi din kardeşlerinizi öldürtmek için getirdiler*" diyerek onları mücadeleden vazgeçmeye davet etmiştir.⁹⁵

Osmanlı Devleti'nde ilan edilen meşrutiyetin coşkusuyla Tebriz'de neşredilen Encümen ve Nâle-i Millet gazeteleri, daha önce İran basınında çok da yer almayan "*hürriyet ve istiklâl*" gibi yeni kavramlar kullanmaya başlamıştı. "*Hürriyet Buhranı*" adı altında Encümen gazetesinde yer alan makalede İran'ı terk ettiği düşünülen hürriyete, Türkçe şu ifadelerle serzenişte bulunulmuştur:

"*Hürriyet. Ey tüm yolların meleği, millet üzgün, kararsız ve telaşlıdır. Artık görün ve gönülleri aydınlat! Sensiz vatan hüznüldür, sensiz kalan muhit-i beşer mezarlıktır, Hürriyet! Hürriyet!*"⁹⁶

Edebi bir üslupla hürriyet özlemini ve hürriyete olan sitemini de dile getiren Encümen gazetesindeki yazı Farsça şöyle devam etmekteydi:

"Ey büyük tatlı söz, Ey gökyüzünün Melek'i, Ey dünyayı aydınlatan güneş, Ey cehaleti yakan Barut! Ey İranlıların şeref ve yaşamasının nedeni! Ey İran ülkesinin hayatı ve istiklâlinin sebebi! Ey canımın huzuru neredesin? Nasılsın, senin güzel tavrına kurban! Neden sana âşık olanları bu kadar çabuk ayrılık hasretiyle yaktın ve zavallı âşıkların hasret toprağına attın, Mutlu günlerimiz nereye gitti? Sana kavuştuğum zaman görünen o sarhoş gülüşler nerede? Ah. Ne çabuk sıkıldın bizden."⁹⁷

Karacadağlı, Merendli, Bahtiyarî, Şahseven, Meşkinli askerler, Maku atlıları ve Kürt atlılarından oluşan şaha ait ordunun Tebriz ahalisi üzerine tüm güçleriyle saldırılarına rağmen iki hürriyet kahramanının (Settar ve Bâger Hanlar) gayreti ve mücahitlerin halkı korumak için gösterdikleri fedakârlıklar sayesinde Tebrizlilerin hürriyete kavuşma ümitleri henüz tükenmemişti. Tebriz'in içinde bulunduğu buhrandan fazlasıyla etkilenen Encümen gazetesi yazarı, bir kırık kalemlerle böyle bir ortamda yazmanın güçlüğünü "*şahne ahalinin gözünün önündeysen şairlerin kalemleri ressamların gücü onu tarif etmeye yetmez*" sözüyle dile getirmekteydi.⁹⁸

Şehirde mücahitler ile Rahim Han arasında top ve tüfek atışlarıyla başlayan mücadelelerin yerini birkaç saat sonra sessizlik alıyordu. Her iki taraftan da günde 10-20 kişi hayatını kaybetmesine rağmen Aynüddeve ve Azerbaycan Orduları Başkumandanlığına atanan Sipehdar şehre gelene kadar mücahitler üstünlüğü koruyabilmişlerdi. Settar Han, Tahran'dan gelen süvari ve piyade birlikleri ile yola çıkan Makü ordusu gelmeden şah yanlılarının Tebriz'deki önemli karargâhlarından Devci mahallesini ele geçirerek şehrin güvenliğini sağlamayı amaçlıyordu.⁹⁹ Muhammed Ali Şah ise Rahim Han'a telgraf çekerek Tahran'da Liyakof'un yaptıklarını onun da Tebriz'de yapmasını tembihlemiş ve herkese ibret olacak, uzun bir müddet unutulmayacak bir yıkım emri

⁹¹ *Rûznâme-i Encümen*, 5 Şabanülmüazzam 1326, 4. Numara 3.yıl s. 1-2.

⁹² "İran'da İhtilal", *Tanin*, 24 Ağustos 1324/ Şaban 1326, 1.yıl, Numara 37, s. 2.

⁹³ Karabalık, *age*, s. 223.

⁹⁴ "Cemiyet-i İttihad ve Teraki-yi İraniyân-İstanbul'dan Mektup", *Rûznâme-i Nâle-i Millet*, 2 Ramazan 1326, 1.yıl, 17.Numara, s. 1.

⁹⁵ "Vakıa-yı Vatan", *Rûznâme-i Nâle-i Millet*, 19 Şaban 1326, 1.yıl, 17.Numara, s. 1.

⁹⁶ "Buhran-ı Hürriyet", *Rûznâme-i Encümen*, 21 Şabanülmüazzam 1326, 7. Numara 3.yıl, s.1.

⁹⁷ "Buhran-ı Hürriyet", *agg*, s.1.

⁹⁸ "Buhran-ı Hürriyet", *agg*, s. 2-3.

⁹⁹ Melikzâde, *age*, C. 4-5, s. 955.

TÜRK VE İRAN BASININDA TEBRİZ DİRENİŞİ

vermişti.¹⁰⁰ Ancak Encümen gazetesinin ifadesine göre şahın telgrafta bahsettiği planlar şimdilik Azerbaycan'da tutmamıştı. Gazetenin inancına göre denizci isyan edip gömleğini parçalasa da Allah gemiyi istediği yere götürecektir.¹⁰¹

Settar Han komutasında mücahitler, ekim ayında Rahim Han'a karşı önemli bir zafer elde ettiler. Bu zafer sonucunda Rahim Han ile beraber ona bağlı birliklerin komutanları Şucâ Nizam, Hacı Mirza Hasan ve Mir Haşim de şehri terk etmek zorunda kaldı. Elde edilen bu zaferin mücahitlere maddi manevi katkıları oldu. Mücahitler o gün 4 adet top, 1 havan topu¹⁰² ve 20.000 tüfekte birlikte önemli miktarda cephanelik¹⁰³ ele geçirdiler.

Şehir basını bu zaferden büyük bir coşkuyla bahsetmiştir. Encümen bu zaferin gazetesinin son sayfasında bahsedilemeyecek kadar büyük olduğunu yazar. Mücahitlerin elde ettiği zaferin ertesi günü Tebriz'in mahallelerinin tamamında Serdar (Settar Han) ve Sâlâr (Bâger Han) adları konuşuluyordu. Settar Han'ın emriyle tüm çatılara kırmızı bayraklar asılmıştı. Encümen gazetesinde bu manzaranın herkesi büyülediği yazılıdır. Mücahitler, şah yanlılarının karargâhlarından Encümen-i İslâmî'nin binasını yıktılar. Şehri terk eden askerler ise Aynüddeve'ye sığınmışlardır.¹⁰⁴ Nâle-i Millet ise bu mücadelede Settar Han'ın göstermiş olduğu cesarete ve idare kabiliyetine dikkat çekerek zaferde Settar Han'ın mücahitlere verdiği emirlerin önemli rol oynadığını yazar.¹⁰⁵

Azerbaycan Eyalet Encümen'i çektiği bir telgrafla mücahitlerin şehrin tamamını ele geçirdiklerini, şaha bağlı askerlerin ise firar ettiklerini Encümen-i Saadet-i İranîyân'a bildirdi. Ayrıca telgrafta bu zaferin Necef ulemasına ve gerekli yerlere bildirilmesi de talep edildi.¹⁰⁶

Encümen-i Saadet-i İranîyân da Tebriz'e bir telgraf çekerek mücahitlerin elde ettiği bu zaferi tebrik etmiştir. Encümen-i Saadet-i İranîyân üyeleri bu zaferin ve mücahitlerin iyi niyetlerinin resmî bir yazı ile elçiliklere ve Tebriz'de bulunan yabancı ülke temsilcilerine bildirilmesini de tavsiye ettiler.¹⁰⁷ Azerbaycan Eyalet Encümeni Osmanlı, Rusya, İngiltere, Almanya, Amerika, Fransa ve Macaristan elçiliklerine çektiği telgrafta dört aydır Tebrizlilerin haklarını korumak için mücadele eden mücahitlerin bu esnada yabancı uyruklu vatandaşların zarar görmemesi için çaba sarfettiklerini belirtti. Şehrin haydutlardan temizlendiğini ifade eden encümen, bundan sonraki süreçte de yabancıların haklarının korunması için gereken her şeyin yapılacağını belirtti.¹⁰⁸

Tebriz'in bu zaferi sonrası şah taraftarlarının düşünmeye başladığını yazan Beyânülhak, şahın da bu zaferle birlikte meclisi yeniden açma konusunda acele etmeye başladığını ifade eder.¹⁰⁹

Tebriz direnişine önemli katkıları olan bu zafer, mücahitlere katılımı artırdığı gibi diğer şehirleri de harekete de geçirmesi bakımından önemlidir. Tebriz ve Tahran arasında stratejik bir konumda bulunan Zencan şehrinin de şahın ordularına karşı harekete geçtiğini işiten Encümen gazetesi, şehrin Tahran'dan gelebilecek ordunun önünü kesebilecek noktada yer almasının Tebriz için önemli olduğunu yazar.¹¹⁰ Meşhed'den gönderilen bir mektupta ise şehir ahalisinin Tebrizliler için endişelendikleri belirtilmekteydi. Mektupta ayrıca şu ifadeler yer verilmekteydi:

*"Bu işin sonunun nereye varacağını biz de bilmiyoruz. Umuyoruz ki hayırlı bir yere varsın. Tarafınızdan bize bir mektup ulaşmadı. Meşhed'de ahali minberlerden ulemanın cihat çağrısına katılmaya davet edilmektedir."*¹¹¹

Azerbaycan Orduları Başkumandanı Sipehdar ve Aynüddeve arasında anlaşmazlık çıktı. Alınan sonuçları da ileri sürerek görevinden ayrılan Sipehdar, Settar Han'a kendisiyle mücadele etmek istediğini bildirdi. Ancak Settar Han'ın onun Tonekebon'a giderek oradaki meşrutiyet taraftarlarını harekete geçirmesini istemesi üzerine Tebriz'den ayrıldı.¹¹² Settar ve Bâger Hanlar önderliğinde Tebriz'i yeniden ayağa kaldıran mücahitler, 29 Nisan 1909 tarihinde Rus ordusu Tebriz'e girene kadar mücadeleye devam etti.

7. Rusya'nın Tebriz'i İşgali

Tebriz mücahitlerinin şehirde üstünlük sağlamaları İran meşrutiyetçilerini ve Türk basını hoşnut etse de¹¹³ başta şah olmak üzere Rusya ve İngiltere'yi endişelendirmişti. Şah, Settar Han'ın tutuklanıp Tahran'a

¹⁰⁰ "Muhammed Ali Şah'ın Rahim Han'a Telgrafı", *Rûznâme-i Encümen*, 21 Şabanülmüazzam 1326, 7. Numara 3.yıl, s. 3.

¹⁰¹ "Encümen", *Rûznâme-i Encümen*, 21 Şabanülmüazzam 1326, 7. Numara 3.yıl, s. 3.

¹⁰² "Vâkıât-ı Ahire", *Rûznâme-i Encümen*, 20 Ramazanülmübarek 1326, 13. Numara, 3.yıl, s. 4.

¹⁰³ Bolat, *agm*, s. 57.

¹⁰⁴ "Vâkıât-ı Ahire", *agg*, s. 4.

¹⁰⁵ "Nasrullah ve Feth-i Karîb...", *Rûznâme-i Nâle-i Millet*, 18 Ramazan 1326, 22. Numara, s. 1.

¹⁰⁶ "Mukaddes Azerbaycan Eyalet Encümeninden İstanbul'a", *Rûznâme-i Encümen*, 24 Ramazanülmübarek 1326, 14. Numara 3.yıl, s. 4.

¹⁰⁷ "Paris'ten", *Rûznâme-i Encümen*, 24 Ramazanülmübarek 1326, 14. Numara 3.yıl, s. 4.

¹⁰⁸ "Tahran", *Rûznâme-i Encümen*, 24 Ramazanülmübarek 1326, 14. Numara 3.yıl, s. 4.

¹⁰⁹ "İran Müslümanları" *Beyânülhak*, 16 Ramazân 1326 \ 29 Eylül 1324, 1.sene, S. 2, s. 14.

¹¹⁰ *Rûznâme-i Encümen*, 24 Ramazanülmübarek 1326, 14. Numara 3.yıl, s. 4.

¹¹¹ "Meşhed-i Mukaddes'ten Mektup", *Rûznâme-i Nâle-i Millet*, 13 Ramazan 1326, 1.yıl, 21. Numara, s. 1.

¹¹² Muhammed-Ahmed Penahî Semnanî, *Settar Han Serdar-ı Millî ve Nuhzet-i Meşrûta, Kitab-ı Numune*, Tahran, 1376, s. 307-308.;

¹¹³ "İran Ahvâlî", *Tanin*, 5 Haziran 1909/16 Cemâziyelevvel 1327, 1.yıl, Numara 272, s. 2.

¹¹⁴ "İran Ahvâlî", *Servet-i Fünûn Dergisi*, 8 Nisan 1909 (Miladi)/26 Mart 1325 (Rumi), C. 36, S.932, s. 340-341.

gönderilmesini bu mümkün değilse de başının kesilip gönderilmesini emretmişti. Ancak kendisini meşrutiyet yolunun davacısı olarak tanımlayan ve *biz encümen üyeleri olarak Kuran'a yemin ettik ve birbirimize söz verdik. Son nefesimize kadar özgürlük yolunda çabalayacağız* diyen Settar Han'ın da davasından vazgeçmeye niyeti yoktu.¹¹⁴ Bu yönleriyle Tebriz mücahitleri Türk basınında, Fransız İhtilali'ndeki Jakobenlere¹¹⁵ benzetilmekteydi.¹¹⁶

Ordusu karşısında elde edilen zaferlerin yanı sıra Tebriz direnişinin dünya basını tarafından yakından takip edilmesi ve İran geneline yayılmaya başlaması da şahı endişelendirmekteydi. İngiltere Kralı Edward'ın (VII. Edward) eşi Alexandra'ya¹¹⁷ bir rica mektubu yazan İstanbul'daki İranlı kadınlar, İran'da devam eden iç savaşın ve dökülen kanın durdurulması için arabuluculuk yapmasını rica etmişlerdi. Alexandra, İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'e, Rusya ile anlaşarak, İran'ın istiklâli zarar görmemesi için oradaki iç savaşın kan dökülmeden sona erdirilmesi emrini vermiştir.¹¹⁸ Ayrıca İranlı kadınlar aynı taleplerle İngiltere Kralı ve Rusya çarına (II. Nikola) da sayısız telgraf çektilerse de onların bu talepleri karşılıksız kalmıştır.¹¹⁹

Tebriz direnişine maddi ve manevi sağlanan destekler şahın ordusu karşısında üstünlük kurmasında önemli bir rol oynamıştı. Buna karşılık şahın hazinesi mücadeleyi devam ettirebilecek kadar dolu değildi. Şah ahalinin tepkisinden çekindiği için yeni bir ordu da gönderemiyordu.¹²⁰ Bu nedenle Tebriz direnişini sonlandırmak adına her türlü siyasete başvuruyordu. Şahın verdiği emirle su yolları kapatılan Tebriz'e buğday gibi temel gıda maddelerinin girişi de durduruldu.¹²¹ Tebrizli hürriyetçiler teslim olmaya zorlanıyordu. Bu son tedbirler sonucunda Tebrizliler sefalet ve felakete duçar olmaya başlamıştı.¹²² Şehrin vaziyeti gittikçe vahim bir hâl almaya başlamıştı. Şubat ayından sonra Culfa yolunun kontrolünün de şaha ait birliklerin eline geçmesiyle Tebriz'de büyük bir kıtlık baş gösterdi.¹²³

Tebriz'de vaziyet böyle olsa da şahın meclisi topa tutmasının ardından Paris'e yerleşen İranlı aydınlar da Tebriz'deki direnişin devam etmesini istiyorlardı. Onlar meclisin topa tutulmasının intikamını tam anlamıyla alabilmeyi arzuluyorlardı. Şahın elindeki askerî gücü Tebriz'e gönderdiğini bilen aydınlar, Paris'te bulunan Bahtiyârî aşiretinin¹²⁴ reisi Hasan Kuli Han'ın oğlu Serdar Esad'ı İran'a göndererek Bahtiyârîlerden oluşan bir ordu kurması konusunda uzlaştılar. Ayrıca bu aydınlardan bazılarının da Gilan eyaleti ile bağı vardı. Yapılan plana göre onlar da Reşt şehrini harekete geçirecekler ve Bahtiyârî ordusuyla birlikte Tahran'a yürüyerek devlet idaresine ele geçireceklerdi.¹²⁵ Ne var ki Tebriz mücahitleri için yolun sonu görünmüştü. Rusya, İngiltere ile 1907 yılında imzaladığı ittifak anlaşmasında çıkarlarına mâni bir gelişme yaşanmadığı sürece Kaçar Devleti'nin iç işlerine müdahaleden kaçınacağını bildirmişti.¹²⁶ Rusya kendi vatandaşlarının can güvenliğinin tehlikede olduğunu ileri sürerek Tebriz'i işgal etmek için fırsat kolluyordu.¹²⁷ Zaten Rusya, Tebriz direnişinin başından beri şaha bağlı birliklere Tebriz'deki Rus Konsolosluğu vasıtasıyla silah, mermi ve erzak yardımında bulunuyordu.¹²⁸ Buna rağmen Tebriz'in düşmemesi, olayların Tahran'a sığması ve şahın da meşrutiyetçilere karşı koyacak gücünün bulunmaması Rusya'nın Tebriz'i işgalini kaçınılmaz kıldı.¹²⁹

¹¹⁴ "Settar Han ile Mülakat", *Rûznâme-i Hablülmetin*, 5 Ekim 1908, 16.yıl, 12.Numara, s. 10.

¹¹⁵ Jakoben Kulüpleri 1789 ila 1794 yılları arasında Fransa'da kurulan siyasal topluluklara verilen genel bir isimdir. Fransız Devriminde en etkili olan kurumdur. Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet ilan edildikten sonra Avrupa basınında İttihad ve Terakki Cemiyeti üyeleri de Jakobenlere benzetilmisti. Tanin gazetesi, Avrupa'da çıkan bu benzetmelere şiddetle tepki göstermiş ve Avrupa basınının mevcut idare ve İttihat Terakki Cemiyeti üyeleri aleyhinde tahrikte bulunmak için böyle bir benzetme yaptıklarını ileri sürmüştür. Ayrıca gazete Jakobenler ve Fransız İhtilali ilişkisini ortaya koyan bir yazı yayınlamıştır. Bkz. "Jakobenler", *Tanin*, 1.yıl, Numara 205, 25 Şubat 1909/3 Saferülhayr 1327, s. 3.

¹¹⁶ Bedik, "İran-Tarih-i İnkılâb-Birinci İnkılapta İran'ın Ahval-i Dahiliye ve Hariciyyesi", *Resimli Kitap Mecmuası*, 13 Haziran 1910 (Miladi)/31 Mayıs 1326 (Rumi), C. 4, S.21, s. 777.

¹¹⁷ (Alexandra Caroline Marie Charlotte Louise Julia) 1 Aralık 1844 – 20 Kasım 1925) 22 Ocak 1901 – 6 Mayıs 1910 tarihleri arasında; Birleşik Krallık Kraliçesi, Hindistan İmparatoriçesi ve Britanya Denizaşırı Toprakları Kraliçesi. Birleşik Krallık Kralı, Hindistan İmparatoru ve Britanya Denizaşırı Toprakları Kralı VII. Edward'ın eşi.

¹¹⁸ "Reuters'in İran Hakkındaki Telgrafları" *Hablülmetin*, 21 Eylül 1908, 16.yıl, 10. Numara, s. 24.

¹¹⁹ Bedik, *agm*, s. 779.

¹²⁰ Abdullah Mustevfi, *Şerh-i Zendegâni-i Men ya Tarih-i İdari ve İctimâi-yi Kacariye II*, İntişarât-ı Zevâr, Tahran, 1377, s. 274.

¹²¹ Yılmaz Karadeniz, *Kaçarlar Döneminde İran (1795-1925)*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2013, s. 189.

¹²² Bedik, *agm*, s.778.

¹²³ Bolat, *agm*, s. 57.

¹²⁴ Bahtiyârîler, Burücird'in güneyinde Hûzistan'ın kıyı ovalarına kadar uzanan dağlık bölgede yaşayan Aryan kökenli yarı göçebe topluluktur. Bkz. V.V. Barthold, *İran Tarihi Coğrafyası*, çev. Ömer Alkaç, Selenge Yayınları, İstanbul 2022, s. 191.

¹²⁵ Melikzâde, *age*, C. 4-5, s. 1079.; Mustevfi, *age*, s. 274.;

¹²⁶ Kesrevî, *age*, s. 453.

¹²⁷ Bolat, *agm*, s. 57.; Mustafa Güncü, Leyla Kırkpınar, "Ruslar'ın Tebriz'i İşgali ve İran Millet Murahhasları'nın Kurulması (1906-1911)", *European Journal of Educational & Social Sciences* ,6 /2 (2021), 236.; Mustevfi, *age*, s. 276.

¹²⁸ A. K. Haif, "İran İnkılabına Bir Nazar- İntibah- İslam", *Servet-i Fünûn Dergisi*, 17 Aralık 1914 (Miladi)/4 Kanun-ı Evvel 1330 (Rumi), C. 48, S.1228, s. 93.; Mustevfi, *age*, s. 1377, 274.

¹²⁹ Rûznâme-i Hablülmetin, 28 Eylül 1908, 16.yıl, 11. Numara, s. 22.

TÜRK VE İRAN BASININDA TEBRİZ DİRENİŞİ

Sir Edward Grey de bu konuyla ilgili bir açıklama yaptı. Şu ana kadar ülkede bulunan İngilizlerin herhangi bir sıkıntı yaşamadıklarını ancak böyle giderse ülkede devam eden olayların yabancı bir ülke müdahalesini gerektirebileceğini belirten Grey, açıklamasına şöyle devam etti:

“Bu saatten sonra İngiliz vatandaşlar için bazı sıkıntıların yaşanması muhtemeldir. Eğer böyle bir sıkıntı söz konusu olursa İngiltere Konsolosluğu, Tebriz’de onlar için gereken müdahaleyi yapacaktır. Şah bir beyanında İran’da kâfirlerin (meşrutiyetçilerin) temizlendiğini ancak Tebriz’de henüz bazı olayların devam ettiğini belirtmiştir.”¹³⁰

Nihayet İngiltere ve Rusya arasında yapılan müzakerelerde konsolosluklar ve yabancı ülke vatandaşlarının korunması, şehre gerekli erzığın sağlanması ve şehri terk etmek isteyenlere de yardım edilmesi amacıyla Rusya’nın 20 Nisan’da Tebriz’e bir ordu göndermesi kararlaştırıldı.¹³¹

Servet-i Fünûn’a göre bugün yaşanan bu gelişmelerin tamamı 1907 yılında İngiltere ve Rusya arasında imzalanan ve görünürde İran’ı iki nüfuz alanına bölse de aslında İran topraklarını iki devlet arasında doğrudan doğruya pay eden ittifak anlaşmasının bir sonucuydu.¹³² Tebriz’de Rus işgalinin ayak sesleri yavaş yavaş hissedilirken Nâle-i Millet yaşananların sorumlusu olarak gördüğü Muhammed Ali Şah için “*ey İranlıların başının belası, ey İran’ın istiklâlinin düşmanı, ey milletin namusunu satan, ey Asrın Dahhâk’ı, Firavun, Yezid*”¹³³ gibi ağır ifadeler kullanılmaktaydı.

Son sayısı 19 Nisan’da basılan Nâle-i Millet, “*Ey Cemaleddin (Vaiz), Ey Melikülmütellimin, Ey Mirza Cihangir Han “Nerdesiniz?”*” diyerek İran meşrutiyetinin meclis topa tutulduktan sonra Şah Bağı’nda katledilen liderlerine seslenmekteydi. Adeta gazete Tebriz’in kurtarılması için yalvarıyordu.¹³⁴ Ancak tıpkı Tebriz ve Tebrizliler gibi Nâle-i Millet için de yolun sonu gelmişti. Bu satırlar gazetenin millet adına son nâleleriydi. Tebriz direnişinin dış dünya ile irtibatını sağlayan Encümen gazetesi de Tebriz’e ordu gönderilmesi kararının alındığı 20 Nisan gününden itibaren yayın hayatına bir müddet ara vermek zorunda kaldı.¹³⁵

Rus ordusunun Culfa’yı geçip Tebriz’e doğru hızla ilerlediği haberi Tebriz’de duyuldu. Tebriz Encümeni’ne şehrin erzak temininin sağlanması için yolların açılacağı bilgisi verilmişti. Ancak 25 Nisan’da İngiliz başkonsolosu Wratislav encümene bir mektup göndererek şahın yolların açılmasını reddettiğini ve bu nedenle şehre erzak ve yiyecek sağlayan yolun bizzat İngiltere ve Rusya devletleri tarafından açık tutulmasının kararlaştırıldığını bildirdi. Tebriz Encümeni, Rus işgalini engelleyebilmek adına şaha bir mektup yazarak şehre erzak temini için yolların açılmasından başka bir koşul ileri sürmeksizin şehri kendisine teslim edeceklerini bildirdi. Şah da encümene bir mektup yazarak Aynüddevlî’nin şehre girmesine müsaade etmelerini, şehrin emniyeti ve erzak temini için gerekenin yapılacağını söyledi. Rus işgalinin önüne geçmek isteyen Settar Han da “*şah ile anlaşın beni düşünmeyin atıma atlar bir yol bulup İran’dan Necef’e giderim*” demişti.¹³⁶

İngiliz Başkonsolosu Wratislav ve Rus Başkonsolosu Alexander Miller, Tebriz Encümeni’ne yeniden bir mektup göndererek şahın ordusunun şehre girdiğinde şehri talan edeceğinden, şehirdeki yabancıların can güvenliklerinden endişe ettiklerini, Rus ordusunun da sırf bu sebeple geldiğini ve şehirde asayiş sağlandıktan sonra Rusya’ya döneceğini bildirdiler.¹³⁷

Türk basınında da Tebriz’in işgali haberleriyle yakından ilgilenilmisti. “*İnşallah doğru değildir*” diyerek Rus ordusunun Tebriz’i işgal etmek üzere İran sınırını geçtiğini okurlarına duyuran Beyânülhak, Tebriz’de büyük bir hareketlilik yaşandığını, şahın ise hürriyete karşı açtığı savaşta üstünlüğü ele geçirdiği için memnun olduğunu yazmaktaydı.¹³⁸ Osmanlı Devleti’nin bu işgal karşısında sessiz kalmaması gerektiğini savunan Süleyman Nazif, Rusların İran’da atacağı her tehlikeli adımın Osmanlı Devleti açısından da olumsuz sonuçlar doğurabileceğini dile getirmekteydi. Ayrıca Nazif, Osmanlı Devleti’nin Tebriz’e asker gönderilmesi söylentileri üzerine ise diğer devletler gibi Osmanlı Devleti’nin de vatandaşlarının can ve mal güvenliğini sağlaması gerektiğini ifade ederek Tebriz’e asker gönderilmesi düşüncesini destekler. İran’daki işgali Osmanlı toprakları için büyük bir tehdit olarak gören Nazif’e göre sadece birkaç bin kişinin emniyeti için değil milletin istiklâli için Tebriz’e asker gönderilmelidir.¹³⁹

¹³⁰ “Times Gazetesinden Tercüme”, *Rûznâme-i Hablülmetin*, 28 Eylül 1908, 16.yıl, 11. Numara, s. 22.

¹³¹ Edward Browne, *The Persian Revolution of 1905-1909*, Cambridge University Press, London, s. 273.

¹³² A. K. Haif, *agm*, s. 93.

¹³³ *Rûznâme-i Nâle-i Millet*, 28 Rebiyülevvel 1327, 44.Numara, s. 1.

¹³⁴ *Rûznâme-i Nâle-i Millet*, 28 Rebiyülevvel 1327, 44.Numara, s. 1.

¹³⁵ *Rûznâme-i Encümen*, 28 Rebiyülahir 1327, 45.Numara, s. 4.

¹³⁶ Kesrevî, *age*, s. 846.

¹³⁷ Kesrevî, *age*, s. 848.

¹³⁸ “İran Müslümanları”, *Beyânülhak*, 26 Ekim 1908 (Miladi)/13 Teşrin-i Evvel 1324 (Rumi), 2.sene, S.60, s. 73-74.

¹³⁹ Süleyman Nazif, “İran’a Dair”, *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 2 Haziran 1909/13 Cemâziyelevvel 1327, 1.sene, Numro 3, s. 2.

8. Rus Ordusunun Tebriz'e Girişi: Şehir Basını ve Liderlerin Durumu

Nihayet Rus ordusunun 29 Nisan 1909 tarihinde Tebriz'e girmesiyle¹⁴⁰ birlikte şehirdeki çatışmalar da son buldu. Encümen gazetesi işgalin hemen ardından neşrettiği ilk sayısında İngiliz ve Rus başkonsolosların bildirimlerini yayımladı. Bu bildiri de İran'da asayiş ve huzurun yeniden tesis edileceği belirtildi.¹⁴¹ O günden sonra bir sayı daha çıkaran Encümen'in akıbeti de Nâle-i Millet ile aynı oldu. Settar Han, Bâger Han, Mirza Aga Nâle-i Millet¹⁴² gibi Tebriz direnişinin liderleri Osmanlı Konsolosluğuna sığınmak zorunda kaldılar.¹⁴³ Tanin'de yer alan ifadelerle göre Settar Han ve beraberindekiler önce İngiltere Konsolosluğu'na sığınmak istemişler ancak İngilizler tarafından kabul edilmemişlerdir.¹⁴⁴ İngiltere ve Rusya'nın itirazlarına rağmen liderler Muhammed Ali Şah tahttan indirilene kadar Osmanlı Konsolosluğu'nda kalmışlardır. Bu süre zarfında boş durmayıp basın ve cemiyet faaliyetleriyle ilgilendiler. Azerbaycan Eyalet Encümeni'nin de tavsiyesiyle Azerbaycan'ın davasını dünyaya duyurabilmek için Mirza Aga Nâle-i Millet müdürlüğünde İstiklâl¹⁴⁵ gazetesini çıkardılar.¹⁴⁶ Ayrıca Mirza Aga, Muhamed Rıza Müsavât, Mirza Ahmed Kazvinî'nin de katılımıyla *Cemiyet-i Neşr-i Meârif-i Azerbaycan* adında kendi ifadeleriyle bir heyet kurarak İran meşrutiyetçilerini desteklemeye devam ettiler.¹⁴⁷ Heyetin kuruluş amacı ve nizamnamesi İstiklâl gazetesinin üçüncü sayısında kamuoyuna ilan edildi.¹⁴⁸ İlanda yer alan bilgilere göre bu heyetin amacı gazete, kütüphane ve kiraathaneler kurup konferans ve gece dersleri düzenleyerek eğitim ve öğretimin yaygınlaştırılmasıydı.¹⁴⁹ İstiklâl gazetesi, heyetin Tebriz'de Türkçe, Farsça, Fransızca, İngilizce, Rusça ve Ermenice gazetelere doğrudan abone olan bir kiraathane kurduğunu "hayat veren müjde" başlığı ile duyurmuştu.¹⁵⁰

Settar ve Bâger Hanların Osmanlı Konsolosluğuna sığınmaları İngiltere ve Rusya'yı rahatsız etmiştir. İki devlet, Serdar-ı Millî (Settar Han) ve Sâlâr-ı Millî (Bâger Han) unvanlarıyla birer ulusal kahraman haline dönüşen iki lideri etkisizleştirmek için Osmanlı Devleti'ne baskı yapmaya başladılar. Osmanlı Devleti, Rusya'ya bu iki isme sığınma hakkı verildiğini ve istedikleri zaman ayrılacaklarını bildirdi. Osmanlı Devleti iki liderin konsolosluktan ayrılmaları halinde ise can güvenliklerinin sağlanması için teminat istedi, ancak İngiltere ve Rusya tarafından bu konuda güvence verilmedi. Tahran'a gitmeleri gündeme gelse de güvenlik açısından konsolosluktan ayrılmaları uygun görülmeyen Settar ve Bâger hanlar, Kaçar Devleti'nde meşrutiyet yeniden tesis edildikten sonra çıkan genel af ile birlikte Osmanlı konsolosluğundan ayrılmışlardır.¹⁵¹

Türk basını Tebriz direnişini yakından takip etmişti. Özellikle Settar Han'ın Tebriz direnişini başlatarak İran meşrutiyet taraftarlarının şaha karşı yeniden bir araya gelmesi sağlanması Türk basınında geniş yer bulmuştur. Settar Han'dan vatan uğrunda bütün mevcudiyetini ortaya koymaktan çekinmeyen alicenap ve civanmert bir fedai olarak bahseden Resimli Kitap mecmuası yazarı Bedik, onun İran'ın inkılap tarihi sayfalarını ebediyen süsleyeceğini¹⁵² belirtir. Mithat Cemal ise Sebülürreşâd'da yayımladığı *Settar Han* şiirinde onun kahramanlıklarından şu şekilde bahsetmiştir:

Gerçi yokdur bir girân-kıymet mücevher efserin,	Şâh-ı İran'dır senin kalb-i sefilin mutlaka!
Sen fakat ser-tâci olmuşsun vatan-perverlerin,	Zulm, ey kabr-i cihân-vüs'at yapan her bir yeri
Gerçi mâlik olmamışsın saltanat evrengine,	Hedim eden dünyaları, tahkîm eden makberleri
Bir hükümdâr-ı mu'azzamdan mu'azzamsın yine.	Zulm, birkaç üstühânla bir saray inşâ eden
Nefsinin bir hâkim-i zîşâmsın, kudret budur.	Mûsikî tedvîn eden feryâdlardan, giryeden
Necdetin bin seyfdir, bin kal'adır, bin ordudur.	Zulm, ey ejder ki canlar kl üz'ânlar yedin,
Ufk-ı istikbâle âkis nûr-ı vicdânınla sen,	Zulm, ey put ki sarây-ı saltanatlar ma'bedin,

¹⁴⁰ Bolat, *agm*, s. 57.

¹⁴¹ *Rûznâme-i Encümen*, 28 Rebiyülahir 1327, 45. Numara, s. 4.

¹⁴² İran'da Meşrutiyet döneminde gazete sahipleri çıkardıkları gazete adlarıyla anılmaktaydı. Mirza Cihangir Han Sûr-ı İsrâfil, Muhammed Rıza Müsavât, Mirza Ağa Nâle-i Millet vs.

¹⁴³ Bedik, *agm*, s. 781.; "İran Ahvâlî", *Tanin* 4 Haziran 1909/15 Cemâziyelevvel 1327, 1. yıl, Numara 271, s. 3.; Tanin gazetesi Takizâde'nin de Settar ve Bâger Hanlarla birlikte Osmanlı Konsolosluğu'na sığındığını bildirirse de Takizâde Muhammed Ali Şah'ın meclisi topa tutmasının ardından İngiliz Elçiliğine sığınmış ve oradan Paris'e geçmiştir. Bkz. Kesrevî, *age*, s. 652.

¹⁴⁴ "İran Ahvâlî", *Tanin* 4 Haziran 1909/15 Cemâziyelevvel 1327, 1. yıl, Numara 271, s. 3.

¹⁴⁵ İstiklâl gazetesinin ilk sayısı 23 Cemâziyelevvel 1327/12 Haziran 1909 tarihinde çıkarılmıştır. Düzenli olarak neşredilmeyen gazete 1328 Rebiüssani'sinin sonlarına (Mayıs 1910) kadar yayın hayatına devam etti. Gazeteyi çıkarılanlar arasında Mirza Ahmed Kazvinî ve daha önce Tahran'da Müsavât gazetesini çıkaran ve meclis topa tutulduktan sonra Tebriz'e kaçan Muhammed Rıza Müsavât da yer almaktaydı. İstiklâl ilk sayısında verdiği ilanda "Bu gazete millet menfaatine kurulduğu için gerçekten zulme uğrayan herkesin gazete idaresine gönderdiği mektuplar yayımlanacaktır." demekteydi. Bkz. *Rûznâme-i İstiklâl*, 23 Cemâziyelevvel 1327, Numara 1, s. 4.

¹⁴⁶ Abdülhüseyn Nahidî Azer, *Tarihçe-i Rûznâmeha-yı Tebriz Der Sadr-ı Meşrutiyet*, Müessesesi-i İntişârât-ı Telâş, Tebriz, s. 74.

¹⁴⁷ *Rûznâme-i İstiklâl*, 7 Cemâziyelâhir 1327, Numara 3, s. 1.

¹⁴⁸ "İlan", *Rûznâme-i İstiklâl*, 7 Cemâziyelâhir 1327, Numara 3, s. 1.

¹⁴⁹ "Nizamnâme-i Cemiyet-i Neşr-i Maârif-i Azerbaycan", *Rûznâme-i İstiklâl*, 7 Cemâziyelâhir 1327, Numara 3, s. 1.

¹⁵⁰ "Mujde-i Hayatbahş", *Rûznâme-i İstiklâl*, Sâl-i Sim-i Meşrutiyet, 8 Şaban 1327, Numara 12, s. 1.

¹⁵¹ Bolat, *agm*, s. 57.

¹⁵² Bedik, *agm*, s. 776-777.

TÜRK VE İRAN BASININDA TEBRİZ DİRENİŞİ

Dehre gösterdin hamîyyet dersi bir ümmî iken!
Millet olmuşdur senin efrâdı çok bir âilen;
Ömr-i pâyân-nâ-pezirin şöhret-i müstakbelen.
Şâh-ı bî-iz'âna çok sürmez bu kâzib tantana
Nâmını şevket-me'âbınla yazarlar yanyana.
Safha-i târihin a'mâk-ı serâ'ir-gâhına
Bir tarafda gayz, şetm ü la'net İran şâhına;
Bir tarafda merd-i cengâver tanınmış bir Acem
Mazhar-ı ta'zîm olur âlî, muvakkar, muhterem.
Sensin işte lâyıık-ı ta'zîm o yüksek nâsiye
Gösterir herkes seni İran'ı kurtarmış diye.
Safha-i târih bir devlet-sarayındır senin
Şimdi eyvânın serîr-i gür olunca medfenin.
Zulm âcizdir, büyüklük, kudret ancak hakdadır.
Âh-ı mazlûmîn temâs ettikçe sarsılmaktadır
Âhenin elvânı bak Şâh-ı Hülâgü-tynetin!
Ma'delet fevkindedir her kudretin, her kuvvetin
Zulm, ey insan yiye câdü-yi âteş-pîrehe,
Şâh-ı İrân olmasın mâhiyyet-i müstekrehe!
Rûh-i merd-mihvârsın her bir vatan cellâdının,
Kâbızu'l-ervâhısın her milletin efrâdının.
Zulm, ey âlüfte, ey mahlûk-i müstekreh-likâ

Zulm, ey bir iskelet ki zindeler pençededir,
Rûhlar pâmâl-i gayzındır, mekâbir-zindedir,
Lâzım-ı gayr-i mufâriksın fakat insan için
Âdetâ bir dîn-i sânisin hükümdârân için
Ey hükümdâr-ı akür ey gârî-i kâtil, evet,
Ey şehen-şâh-ı acem, şâh-ı mutantan menkabet,
Ey mezarlardan gıdâ almış soğuk serv-i sehî
Sâye-i lûtfunda makberler bırak kalsın tehî:
Ölmeden insanları defnet tutup zindanlara,
Merkez-i âteş-feşân-ı arzı garket kânlara.
Bir ticâretgâh yap nâmûs u vicdânlar için
Bir de cedveller küşâd et döktüğün kanlar için
Al sana bak işte deryâlar kadar vüs'atli kan
Bir yığın hâk-i mekâbir, işte birçok üstühân.
Bunları mezc eyle mekteb yap heyâkil yap bugün
Kalma ilcâ'âtına asrın muhâlif büsbütün.
Zîynet-i milliyedir engüşt-i şâhânende kan.
Hûn-i mazlûmîn değildir ıtr-ı şâhîdir akan
Serfûrû berden –ne devlettir!– kesilmiş kelleler!
Münkarız bir devlete nasb eyle rûknü'd-devleler!
Emr u nehy et kimsesiz mülkünde keyfe mâ yeşâ
Milletin mevdû'-ı hâk-i mağfiretdir sen yaşâ!

Midhat Cemâl¹⁵³

İçtihad gazetesinde Tebriz mücahitlerinin şahın ordusu karşısında mağlubiyet almaya başladıkları haberi İstanbul'da duyulunca “*Galip sayılır bu yolda mağlup*” denilerek mücahitlerden övgüyle bahsedilir.¹⁵⁴ Ahmet Ağaoğlu ile mülakatında Hareket Ordusu Kumandanı Mahmut Şevket Paşa da Settar ve Bâger Hanlardan hürriyet kahramanları olarak bahseder.¹⁵⁵ Fethi Okyar, Ali Fuat Cebesoy ve Mustafa Kemal'in 1908 yılında Selanik'te yaptıkları bir toplantıda o sıralar Girit'te Venizelos'un, İran'da da Settar Han'ın giriştikleri hürriyet mücadelesinin konuşulduğunu yazan Falih Rıfkı, “*M. Kemal'in Mütareke Defteri ve 19 Mayıs*” adlı eserinde bu toplantıyı şu şekilde nakleder:

“Fethi Bey, niçin bizim milletten böyle adamlar çıkmaz, diye hasetlenir. Bu söz üzerine sofrada bir susmadır gider. Mustafa Kemal derin bir düşünceye dalmıştır. Arkadaşlarından biri, neden sonra, ona dönerek:

“Ben senin ne düşündüğünü biliyorum, der.

-Ne düşünüyorum?

-Neden ben çıkmayayım, diyorsun.

Mustafa Kemal bakışlarını derin bir hayalden sıyrarak cevap verir:

-Evet. Niçin bir Mustafa Kemal çıkmamalı?¹⁵⁶

Tebriz Direnişi Ruslar tarafından akamete uğratılsa da İran meşrutiyetçileri Tebriz mücahitlerinden aldıkları ilhamla yeniden harekete geçmişlerdir. Avrupa'daki İranlı aydınların çabasıyla Paris'ten dönüp Bahtiyârîlerden güçlü bir ordu toplayan Serdar Esad, Tahran'ı ele geçirmek ve toplumun çoğu kesimince şah olarak görülme-yen Muhammed Ali Şah'ı tahttan indirmek için harekete geçti. Diğer taraftan Settar Han'ın talimatıyla Tonekebon'a

¹⁵³ Mithat Cemal, “Settar Han”, *Sebilürreşâd (Sırat-ı Müstakim)*, 30 Kasım 1910 (Miladi) 4 Subat 1326 (Rumi), 2./27, s. 9.

¹⁵⁴ İran Faciaları, *İçtihad Dergisi*, Haziran 1908, 2.sene, S.8, sayfa 299.

¹⁵⁵ “Beyânât-ı Serdar-ı Azam-ı Osmanîyân Mahmut Şevket Paşa Der Husus-ı İran”, *Rûznâme-i İstiklâl*, Sâl-i Sim-i Meşrutiyet, 6 Şaban 1327, s. 1.

¹⁵⁶ Falih Rıfkı Atay, *M. Kemal'in Mütareke Defteri ve 19 Mayıs*, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul 1999, s. 55-56.

giden Sipehdar da bölgedeki meşrutiyet taraftarlarını bir araya getirmeye başarmıştı.¹⁵⁷ İki ordu Tahran'a doğru şehirleri ele geçirerek yola çıkmıştı. Nihayet 13 Temmuz 1909 tarihinde kuzeyden ve güneyden gelen iki ordu birleşerek şehre girdi.¹⁵⁸

Şah, Ruslardan şehre askeri destek göndermelerini istese de bu arzusu gerçekleşmedi.¹⁵⁹ Başka çaresi kalmadığını anlayan şah, Rusya Büyükelçiliği'ne sığınmak zorunda kaldı.¹⁶⁰ 16 Temmuz 1909'da eşraf, şahzadeler, ulema, bürokratlar, esnaf ve meşrutiyetçi önderlerden oluşan "Meclis-i Âli" kuruldu. Bu meclis Kanun-ı Esasi'nin *İlahi bağış olan saltanat, millet tarafından şaha bırakılan bir emanettir* maddesine dayanarak Muhammed Ali Şah'ı tahttan indirip yerine 12 yaşındaki veliaht şahzade Ahmet Mirza'yı Kaçar Devleti'nin yeni şahı olarak ilan etti.¹⁶¹

SONUÇ

Muhammed Ali Şah, kendisine düzenlenen suikasti unutmamış meşrutiyet taraftarlarından intikamını meclisi topa tutarak feci bir şekilde almıştı. Buna karşılık İran meşrutiyet taraftarları da kendilerine yapılanları unutmış değillerdi. Şahın meclisi topa tutmasının ardından başlayan Tebriz direnişi her ne kadar Rus işgaliyle sonuçlansa da İran'da bulunan meşrutiyetçilerin yanı sıra daha önce İstanbul, Paris gibi şehirlere kaçmış İranlı meşrutiyetçileri de yeniden harekete geçirmesi bakımından önemlidir.

Tebriz direnişi için önemli dönüm noktalarından birisi Osmanlı Devleti'nde ikinci meşrutiyetin ilan edilmesiydi. İstanbul'da bulunan İranlıların meşrutiyetin ilanının da sağlamış olduğu ortamdan etkilenerek kurdukları Encümen-i Saadet-i İranîyân'ın sağladığı maddi ve manevi destek Tebriz mücahitleri için oldukça önem arz etmektedir. Bunun yanı sıra yine meşrutiyetin ilanı ile birlikte İttihad ve Terakki Cemiyeti üyeleri de mümkün olduğu kadar Tebriz direnişinin yanında olmuş ve zaman zaman kısmen de olsa fiili olarak mücadelenin içinde yer almışlardır.

Tebriz direnişinin Rus işgaline karşı başarılı bir şekilde ilerlemesinde şüphesiz en önemli etken, halkın haklı mücadelesini destekleyen basındır. Şahın meclisi topa tutmasının ardından meşrutiyetle birlikte basın faaliyetleri de askıya alınmıştı. Ancak Tebrizlilerin çabasıyla şehirde yayın hayatına başlayan Nâle-i Millet ve Encümen gazetesi Tebriz direnişinin ülke çapında olduğu gibi başta İstanbul olmak üzere Avrupa'da da duyulmasını sağlamıştır. Diğer taraftan Kalküta'da neşredilen Hablülmetin hem Tebriz direnişini dünyaya duyurulmasında hem de İranlıları Tebriz direnişinden ilham alarak İran'da meşrutiyetin yeniden tesis edilmesinde önemli bir paya sahiptir. Beyânülhak, Tanin, Servet-i Fünûn Dergisi, Resimli Kitap Mecmuası, Yeni Tasvîr-i Efkâr, Sebülürreşâd (Sırat-ı Müstakim, İctihad Dergisi gibi Türkiye'de neşredilen gazete ve dergiler Osmanlı Devleti'nde meşrutiyet ilan edildikten sonra İran meşrutiyet hareketini yakından takip etmişlerdir. Tebriz'de direnişin başlamasıyla birlikte dikkatlerini de Tebriz'e çeviren Türk basını Tebriz direnişini büyük oranda desteklemiştir. Her ne kadar Settar ve Bâger Hanların başlattığı direniş Rus işgaliyle sonuçlansa da Türk basını *galip sayılır bu yolda mağlup diyerek* onların vermiş olduğu hürriyet mücadelesine dikkat çekmiştir.

KAYNAKÇA

"Azerbaycan Ahalisinin Telgrafı", *Rûznâme-i Hablülmetin*, 16.yıl, 2.Numara, 27 Temmuz 1908.

"Daily Mail Haberlerinden Tercüme", *Rûznâme-i Hablülmetin*, 16.yıl, 10. Numara, 21 Eylül 1908.

"Dış basından İranla İlgili Telgrafların Tercümesi", *Rûznâme-i Hablülmetin*, 16.yıl, 10. Numara, 21 Eylül 1908.

"*El-Mevto Ülä Min Rükûbi'l-Âr*", *Mecelle-i Hikmet*, Sâl-i Şanzdehom, Şomâre 916, 12 July 1908 (12 Owt 1908 olmalı) /15 Receb 1326.

"Genç Osmanlıların İstihşâl-i Meşrutiyette Ahrâr-ı İran'a İmdâdı", *Yeni Tasvîr-i Efkâr* 1.sene, Numro 3, 2 Haziran 1909.

"Genç Osmanlıların İstihşâl-i Meşrutiyette Ahrâr-ı İran'a İmdâdı", 1.sene, Numro 4, *Yeni Tasvîr-i Efkâr*, 3 Haziran 1909.

¹⁵⁷ Nâzimülislam Kirmânî, *Tarih-i Bîdâr-ı İranîyân*, Bahş-i Evvel, Neşr-i Peykan, Tahran, 1376, s. 278.

¹⁵⁸ Yâddaşthâ-yı Hacı Mirza Seyyid Ahmed Temcidüssultan Tefrişi Hüseyinî, *Rûznâme-i Ahbar-ı Meşrutiyet ve İnkılab-ı İran*, be Kuşş-i İrec Afşar, Müessesese-yi İntişârât-ı Emir Kebir, Tahran, 1376, s. 172-173.; Mustevfi, age, s. 283.; Melikzâde, age, C. 4-5, s. 1192.; E. V, "İran, Acaba Yeni Bir Lehistan mı Olacaktır", *Mecmua-yı Ebuziyya* 30 Kasım 1912, 31.Sene [a], S.126, s. 297

¹⁵⁹ Safâi, age, s. 346-347.

¹⁶⁰ Kesrevî, age, s. 900.; İran'da Cihad-ı Hürriyet", *Tanin*, 17 Temmuz 1909/29 Cemâziyelâhir 1327, 1.Yıl, Numara 314, s. 2.

¹⁶¹ Kesrevî, age, s. 900.; "İran İnkılâbı", *Tanin*, 19 Temmuz 1909/2 Receb 1327, 1.Yıl, Numara 316, s. 4.

TÜRK VE İRAN BASININDA TEBRİZ DİRENİŞİ

“Genç Osmanlıların İstihsâl-i Meşrutiyette Ahrâr-ı İran’a İmdâdı”, *Yeni Tasvîr-i Efkâr*, 1.sene, Numro 7, 6 Haziran 1909.

“Genç Osmanlıların İstihsâl-i Meşrutiyette Ahrâr-ı İran’a İmdâdı”, *Yeni Tasvîr-i Efkâr*, 1.sene, Numro 9, 8 Haziran 1909.

“Genç Osmanlıların İstihsâl-i Meşrutiyette Ahrâr-ı İran’a İmdâdı”, *Yeni Tasvîr-i Efkâr*, 1.sene, Numro 11, 10 Haziran 1909.

“Hablülmetin”, *Rûznâme-i Hablülmetin*, 16.yıl, 8.Numara, 7 Eylül 1908.

“Heyet-i Milliye-yi İranîyân’ın Settâr Han’a Mektubu”, *Rûznâme-i Hablülmetin*, 16.yıl, 8.Numara, 7 Eylül 1908.

“İcmal-i Ahval”, *Rûznâme-i Encümen*, 32. Numara, 3.yıl, 28 Recebülmuveccib 1326.

“İcmal-i Ahval”, *Rûznâme-i Encümen*, 33. Numara, 3.yıl, 5 Şabanülmüazzam 1326.

“İran İnkılâbı”, *Tanin*, 1.Yıl, Numara 316, 19 Temmuz 1909/2 Receb 1327.

“İran Müslümanları”, *Beyânülhak*, 1.sene, S.10, 13 Zilkade 1326/24 Teşrin-i Sanî 1324.

“İran Müslümanları”, *Beyânülhak*, 1.sene, S.2, 6 Ramazân 1326 \ 29 Eylül 1324

“İran’da Cihad-ı Hürriyet”, *Tanin*, 1.Yıl, Numara 314, 17 Temmuz 1909/29 Cemâziyelâhîr 1327.

“İran” *Beyânülhak*, 1.sene, S.12, 27 Zilkade 1326/8 Kânûnievvel 1324.

“İran”, *Beyânülhak*, 1.sene, S.13, 4 Zilhicce 1326 \ 13 Kânûnievvel 1324.

“İstanbul’daki İranlılara Necef Ulemasının Cevabî Telgrafı”, *Rûznâme-i Hablülmetin*, 16.yıl, 8.Numara, 7 Eylül 1908.

“İstanbul’daki İranlıların Gayretli Bir Ayaklanmaları”, *Rûznâme-i Hablülmetin*, 16.yıl, 8.Numara, 7 Eylül 1908.

“İstanbul’daki İranlıların İranlılara Beyannamesi”, *Rûznâme-i Hablülmetin*, 16.yıl, 10. Numara, 21 Eylül 1908.

“İstanbul’daki İranlıların Necef Hücetü’l-İslamına Telgrafları”, *Rûznâme-i Hablülmetin*, 16.yıl, 8.Numara, 7 Eylül 1908.

“London Daily Mail Gazetesinin İran ile İlgili Telgrafları”, *Rûznâme-i Hablülmetin*, 16.yıl, 8.Numara, 7 Eylül 1908.

“Tahran Olayları”, *Rûznâme-i Hablülmetin*, 14 yıl, S. 33, 8 Nisan 1907.

“Yâverân-ı adl ve Yâverân-ı Zulm Der Tebriz”, *Mecelle-i Hikmet*, Sâl-i Şanzdehom, Şomâre 915, 29 July 1908/Gurre-i Receb 1326.

BARTHOLD, V.V., *İran Tarihî Coğrafyası*, çev. Ömer Alkaç, Selenge Yayınları, İstanbul 2022.

BOLAT, Gökhan, “İran Meşrutiyet Hareketinin Türk Liderleri: Settâr ve Bâger Hanlar”, C. 5 / S.1, *Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks*, 2013, ss.47-64.

DEMİRCİ, Kürşat, “Dahhâk”, 8:408-409, *TDV Yayınları*, İstanbul 1993.

DEVLETÂBÂDÎ, Yahya, *Hayat-ı Yahya*, C. 2, İntişârât-ı Attar, Tahran 1362.

ESAT, Mahmut, “Din-i İslam Meşrutiyeti Emreder”, *Teârûf-i Müslimin Dergisi*, C. 1, S. 15, 22 Eylül 1910 (Miladî)/9 Eylül 1326 (Rumi).

HAKKI, İsmail, “Şah-ı Hânîs”, *Tanin*, 1. Yıl, Numara 126, 6 Kanun-ı Sâni 1908/13 Zilkade 1326.

[http://www.lugatim.com/s/hanis#:~:text=H%C3%82N%C4%B0S.olan%20h%C3%A2nis%20\(Bayburtlu%20Zihni\)](http://www.lugatim.com/s/hanis#:~:text=H%C3%82N%C4%B0S.olan%20h%C3%A2nis%20(Bayburtlu%20Zihni)).

KARABALIK, Kamuran, “İttihatçıların İran Meşrutiyetindeki Rolü”, İçinde *Geçmişten Günümüze Tarih Araştırmaları*, Ed. Mutlu Adak, Gazi Kitabevi, Ankara 2020.

KARADENİZ, Yılmaz, *Kaçarlar Döneminde İran (1795-1925) İdari, Askeri, Sosyal Yapı ve Toplumsal Hareketler*, Selenge Yayınları, İstanbul 2019.

KELEŞ, Muhammet, “Şems Gazetesi ve İstanbul’daki İranlılar”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 39/S.68, 2020, ss. 443-453.

KERBELAYÎ, Hasan Isfahani, *Tarih-i Dehaniye Ya Tarih-i Vekâyî-i Tahrir-i Tönbakü*, İntişârât-ı Merkez Esnad-ı İnkılab-ı İslamî, Tahran 1382.

KESREVÎ, Ahmet, *İran Meşrutiyet Tarihi*, çev. Mehdi Kamruz-Hamit Zafer Kars. Kaynak Yayınları, İstanbul 2021.

KİRMÂNÎ, Nâzımülislam, *Tarih-i Bîdâr-ı İranîyân*, Bahş-i Evvel, Neşr-i Peykan, Tahran 1376.

MELİKZÂDE, Mehdi, *Tarih-i İnkılâb-ı Meşrutiyet-i İran*, C.1-2-3, İntişârât-ı Sahn, Tahran 1383.

METİN, Celal, *Türk Modernleşmesi ve İran (1890-1936)*, (Yayımlanmış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara 2006.

NACÎ, Ö., “İran İnkılabı Hatıralarından II (İlk Tevkîf)”, *Bağçe*, 1. Yıl, C. 2, Numro 45, 30 Haziran 1325.

PAŞA, Halil, *İttihat ve Terakki’den Cumhuriyet’e Bitmeyen Savaş*, Yay. Haz. Taylan Sorgun, 2. baskı, Kamer yayınları, İstanbul 1997.

Rehâniden-i Kanun-ı Esasi Ez Kabze-i İstibdad Der İran”, *Mecelle-i Hikmet*, Sâl-i Şanzdehom, Şomâre 916, 12 July 1908 (12 Owt 1908 olmalı) /15 Receb 1326.

RIZA BEY, Ahmed, “Müsterih ve Müdebir Olalım”, *Mizan*, 7 Ağustos 1324/23 Recep 1326, Numara 22.

Rûznâme-i Encümen, Numara 55, 1.yıl, 3 Saferülmuzaffer 1325.

Rûznâme-i Hablülmetin, 15.yıl, 27.Numara, 27 Ocak 1908.

Rûznâme-i Hablülmetin, 16.yıl, 6. Numara, 24 Ağustos 1908.

Rûznâme-i Hablülmetin, 16.yıl, 8.Numara, 7 Eylül 1908.

Rûznâme-i Nevâ-yı Millet, 1.yıl, 1.Numara, 14 Recep 1326.

SAFÂÎ, İbrahim, *Tarih-i Meşrutiyet Be Rivâyet-i Esnâd*, İntişârât-ı İran Yârân, Tahran 1381.

SONAY, Ünal, “Kaçarlar Dönemi Modernleşme ve Aydınlanma Hareketlerinin Sosyo-Kültürel ve Siyasal Etkileri”, *Modern İran Tarihi Kaçar Hanedanı’ndan İslam Devrimi’ne*, (Ed. Osman Karacan), İstanbul 2021.

SONAY, Ünal, *Yakın Dönem İran Tarihi Azerbaycan Milli Hükümeti (1945-1946)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2019.

SOOFİZADEH, Abdolvahid, “Kaçarlar Devrinde Meclis’in Topa Tutulması Hadisesi (1908)”, *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Ekim (Ekim 2023), ss. 319-328.

ŞEMİM, Ali Asgar, *Kaçar Saltanat Devrinde İran*, İntişârât-ı Behzad, Tahran 1387.

 GTTAD	
Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>

TÜRK VE İRAN BASININDA TEBRİZ DİRENİŞİ